

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ТАМАРИ
ГОРІХА ЗЕРНЯ ТА В. МАРКУСА)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 602 групи

ПАЛІЙЧУК АЛІНА ПЕТРІВНА

Керівник: к. ф. н. ВАРДЕВАНЯН СВІТЛАНА ІВАНІВНА

До захисту допущено

На засіданні кафедри української літератури

Протокол №__ від _____ 2023р.

Зав. кафедрою к.ф.н.,доцент _____ МАЛЬЦЕВ Валентин Сергійович

Чернівці – 2023

ЗАЯВА

ПІБ _____

Номер студентської книжки:

Я заявляю, що наукова робота:

1) Була підготовлена виключно мною, * і:

А. Не порушує авторські права третіх осіб у відповідність із законом про авторське право.

Б. Повністю або частково була використана в якості основи для отримання диплому про вищу освіту або наукового ступеня мною чи іншою особою.

2) Крім того, я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи збігається з друкованою.

Даною заявою я підтверджую, що була проінформована про права та обов'язки студентки Університету, про правила, що стосуються перевірки оригінальності наукових робіт. Тому я заявляю, що я згодна на обробку моїх письмових робіт у відповідності з антиплагіатними процедурами Університету, а також на архівування цих робіт в базі даних інтернет системи UNICHECK згідно з антиплагіатними правилами і процедурами Університету.

Я також свідома того, що у випадку, якщо робота написана мною, за рішенням Комісії університету буде містити факти, які суперечать умовам зазначеним у цій заяві, або, якщо коефіцієнти виходять за межі гранично допустимих норм (згідно **Додатку 1**), робота буде повернута на доопрацювання.

Дата

Підпис

**Беручи до уваги істотний внесок з боку керівника наукової роботи.*

АНОТАЦІЯ

Гендерні виміри російсько-української війни в сучасній українській літературі (на матеріалі романів Тамари Горіха Зерня та В. Маркуса) – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2023.

У кваліфікаційній роботі окреслено поняття гендера в літературознавстві.

Проаналізовано уявлення про гендер та гендерні стереотипи в пострадянській Україні та його зміна в період повномасштабної війни на матеріалі художніх текстів Тамари Горіха Зерня та В. Маркуса. Акцентовано увагу на трансформаціях, які відбуваються у героїв під впливом військових подій. Проаналізовано гендерні виклики, які стають актуальними.

Нами досліджено, як письменники відтворюють та інтерпретують гендерні аспекти військових подій, а також які вони мають наслідки для соціокультурного контексту. Дослідження гендерних вимірів російсько-української війни в літературі розкриває складні та багатогранні аспекти впливу конфлікту на суспільство та індивідуальний досвід.

Ключові слова: гендер, роман, російсько-українська війна, українська література, гендерні стереотипи.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ ПІБ

ANNOTATION

Gender Dimensions of the Russian-Ukrainian War in Contemporary Ukrainian Literature (Based on the Novels "Zerno" by Tamara Horik and V. Markus) – Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych. Chernivtsi, 2023.

The qualification work outlines the concept of gender in literary studies. It analyzes perceptions of gender and gender stereotypes in post-Soviet Ukraine and their transformation during the full-scale war, using the literary works of Tamara Horyk Zernia and V. Markus as material. The focus is on the transformations that occur in the characters under the influence of wartime events. Gender challenges that become relevant are also examined.

The study explores how writers reproduce and interpret gender aspects of military events, as well as the consequences they have for the socio-cultural context. Research into the gender dimensions of the Russo-Ukrainian war in literature reveals complex and multifaceted aspects of the conflict's impact on society and individual experiences.

Keywords: gender, novel, Russian-Ukrainian war, Ukrainian literature, Gender stereotypes.

The qualification work contains the results of my own research. The use of ideas, research results and material of other authors should be referenced to the appropriate source.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ОСМИСЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРО ВІЙНУ. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ.....	8
1.1. Поняття гендера в літературознавстві.....	9
1.2. Гендерні студії у контексті вітчизняного літературознавства.....	17
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ II. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА ВІЙНА. ХУДОЖНІ РАКУРСИ	30
2.1. Гендерні стереотипи під час війни: на матеріалі художніх текстів.....	30
2.2. Аналіз уявлення про гендер в пострадянській Україні	42
та його зміна в період війни: на матеріалі художніх текстів	42
Висновки до розділу II.....	50
РОЗДІЛ III. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ У РОМАНІ В. МАРКУСА «СЛІДИ НА ДОРОЗІ»: ЕСТЕТИЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ	51
3.1. Стиль та мова твору: використання символіки, образів та мовних засобів для відображення гендерних тем	51
3.2. Портрети головних героїв – як відображення гендерних стереотипів.....	58
Висновки до 3 розділу	61
РОЗДІЛ IV. ЖІНОЧА РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ В РОМАНІ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ.....	62
4.1. Відображення ментально-гендерної іншості Донбасу у романі.....	62
4.2. Особливості художнього втілення опозиції фемінність/маскулінність у романі.....	66
Висновки до 4 розділу	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Російсько-українська війна, яка почалася в 2014 році, стала знаковою подією для України та всього світу. Ця конфліктна ситуація вплинула на всі сфери суспільного життя та стала предметом численних досліджень у політології, історії та соціології. Проте реакція на війну та її наслідки у сучасній українській літературі також заслуговують на особливу увагу та дослідження.

Ця робота призначена для вивчення гендерної картини світу, ґрунтованої на стереотипах маскулінності та фемінінності в романах про російсько-українську війну «Доця» Тамари Горіха Зерня та «Сліди на дорозі» В. Маркуса.

Мета дослідження полягає в аналізі соціальних та культурних конфігурацій «жіночого» та «чоловічого», що проявлені в тексті

Слідуючи поставленій меті, в дослідженні визначено наступні **завдання**:

- узагальнити наявний теоретичний матеріал;
- окреслити основні теоретичні підходи до вивчення гендерних студій в сучасному літературознавстві;
- визначити стереотипи та соціокультурні ролі пов'язані з жінками та чоловіками в контексті війни;
- проаналізувати уявлення про гендеру пострадянській Україні та його зміни в період війни;
- дослідити використання символіки, образів та мовних засобів для відображення гендерних тем у романі «Сліди на дорозі»;
- аналіз художнього втілення опозиції фемінінність/маскулінність у романі «Доця»;
- дослідити підходи до гендерних ролей у вимірах війни матеріалізацією романів.

Предметом дослідження є гендерні ролі в контексті російсько-української війни, а також їх відображення в сучасній українській літературі, зокрема, в романах Тамари Горіха Зерня та В. Маркуса. Дослідження спрямоване на вивчення та аналіз гендерних ролей, ідентичності, відносин та переживань героїв та героїнь у контексті війни.

Об'єктом дослідження є романи Тамари Горіха Зерня «Доця» та В. Маркуса «Сліди на дорозі». **Джерельна база дослідження.** Для проведення дослідження «Гендерні виміри російсько-української війни в сучасній українській літературі (на матеріалі романів Тамари Горіха Зерня та В. Маркуса)» потрібно мати належну джерельну базу та розуміти історію досліджень цієї теми.

Важливими для нашого дослідження є праці В. Агеєвої, О. Галеті, Т. Гундорової, Н. Зборовської, Т. Кислої, М. Крупкі, Ю. Кушнерюка, Г.-П. Рижкова, О. Ромазан, М. Рябченко, Х. Стельмаха, Л. Таран, Т. Ткаченко, Г. Улюрі, С. Філоненко, М. Штолько, та ін., Якщо в 90-х рр. увага більше приділялася літературі минулих епох, то в 2000-х актуальним об'єктом феміністичного / гендерного прочитання стала сучасна література (1990–2000-х) переважно жіночого авторства.

Методи дослідження. Основою методології дослідження стали принципи наукової об'єктивності, системного, хронологічного та компаративного підходів, які дозволили комплексно розглянути поставлені завдання, що передбачають логічно-послідовний, всебічний, об'єктивний аналіз історичних подій у їхньому взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Основним методологічним підходом нашого дослідження постали гендерні стратегії визначають підхід до дослідження, що акцентує на гендерних аспектах, розкриваючи різниці в соціальних ролях, ідентичності та владі між чоловіками і жінками. Цей методологічний підхід забезпечує можливість вивчення впливу гендерних чинників на різні аспекти життя та суспільства.

Наукова новизна нашого дослідження полягатиме в тому, що ми зосереджуємось на гендерних аспектах конкретних сучасних романів у контексті російсько-української війни. Наша робота може бути внеском до розвитку літературознавчих досліджень та феміністичного аналізу української літератури.

Практичне значення дослідження. Робота може бути корисною для усіх сфер, які зосереджені на вивченні сучасної літератури.

Структура роботи відповідає меті та поставленим завданням дослідження, яке складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 43 найменування. Загальний обсяг: 81 сторінки.

РОЗДІЛ І. ОСМИСЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРО ВІЙНУ. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ

1.1. Поняття гендера в літературознавстві

Спочатку поняття гендер використовувався в рамках лінгвістики та використовувався виключно як позначення граматичного роду в англійській мові. У 1958 році психоаналітик Роберт Столлер з університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі вперше використав гендер у своїх наукових працях. Однак у вжиток цей термін увійшов лише 1963 року, після конгресу психоаналітиків у Стокгольмі, на якому Р. Столлер запропонував ввести термін для позначення статі в соціальному сенсі та виділити як біологічні, так і культурні компоненти самосвідомості [22, с. 4].

Незважаючи на те, що саме поняття з'явилося відносно недавно, дослідження саме соціокультурної сторони особистості ведуться з незапам'ятних часів. В античності філософія статі категорично висловлювала своє загальне подання про гендер: жінку було прийнято вважати нижчою за її природою, обмежувати її функції до народження дітей, ведення домашнього господарства та підпорядкування своєму чоловікові.

У XX столітті, у зв'язку з розквітом феміністської думки, жінка починає, у всіх сферах життя, йти в ногу з чоловіком, що не могло не породити відгону і в літературі. Жодна світова культура не змогла обійти питання про взаємини та поділ праці між статями. Багато досліджень і дискусій було присвячене тому, яким саме чином здійснюється цей поділ. Як і культура, визнання та розуміння відмінностей, пов'язаних зі статтю, і, безумовно, подібності між статями, відіграло величезну роль у формуванні сучасного психологічного знання. Таким чином, у XX і XXI століттях у західному та вітчизняному літературознавстві досить широко починає вивчатися гендерне питання, починає формуватися гендерний напрямок.

Проте, Валері Брайсон у своїй книзі «Політична теорія фемінізму» пише, що «У політичному сенсі XVII ст. є епохою великих потрясінь і проб лематизації традиційної влади. Цілком очевидно, що події Громадянської війни мали політизувати багатьох жінок, так само як і чоловіків. Крім традиційних форм «закулісного впливу» жінок є свідчення про їх участь у демонстраціях,

повстаннях і поводженнях з петиціями до парламенту». Це говорить про те, що роль жінки в суспільстві змінилася ще в XVII столітті [22, с. 6].

В останні роки спостерігається різноманітність методологічних підходів до вивчення «гендера», що сходить до різного розуміння його сутності. Одним з найбільш важливих підходів при аналізі гендерних відносин є системний підхід, завдяки якому об'єкт, що вивчається, представляється не тільки як елемент більшої системи, а й як система як така зі своїми елементами і функціями. Структурно-функціональний підхід свідчить про функцію гендерних відносин, що у суспільстві загалом, і розкриває взаємну залежність змін, які у суспільстві загалом й у сфері взаємовідносин статей. Найбільш актуальним є компаративний метод дослідження гендерних відносин. Так як гендерні відносини є відкритою системою, і «перебувають у нерівному стані, викликаючи тим самим труднощі у вивченні інтерпретації змін, що відбуваються, вони стають предметом вивчення синергетики. Комплексний підхід вивчає суб'єкти гендерних відносин та гендерні стереотипи. Досить часто щодо «гендера» використовується наративне інтерв'ю, і навіть опитувальні методи. Використання кількісних та якісних методів дозволяє розглянути проблему з різних боків.

Поняття «гендер» прийшло в літературознавство із соціології. У сучасній науці гендер використовується по-різному і включає цілий комплекс понять. «Гендер – соціальна стаття, що визначає поведінку людини в суспільстві і те, як ця поведінка сприймається» [17, с. 283]. «Адекватного перекладу на українську мову слово «гендер» не має, це калька з англійської. В англійській мові слово «*gender*» представлено в кількох значеннях: по-перше, як морфологічна характеристика (граматичний рід), по-друге, як «стать». У романських мовах (іспанське *genero*, італійське *genere* і французьке *genre*) «гендер» не має жодного зв'язку з позначенням статі людини. Натомість використовується слово «*sex*» (стать). Вважається, що термін «гендер» породжений якраз необхідністю розмежування двох понять – *sex* (біологічна стаття – створена природою) і гендер (як соціокультурна стаття – змодельована суспільством)» [17, с. 284].

З точки зору структурної соціології та в повній відповідності до традиції Дюркгейма, стаття сама по собі є явищем соціальним, тому використання терміна «гендер» є плеоназмом. Але його використання покликане підкреслити, що йдеться про соціологічний підхід до питання статі, коли йдеться про широку дискусію. Основний принцип «гендера» – це «реалізація рівності жінок і чоловіків у суспільстві, забезпечення рівного правового статусу, ліквідація та запобігання дискримінації жінок, покращення їх становища, проведення гендерної експертизи нормативно-правових актів, які приймаються органами державної влади» [41, с. 8].

«Гендер також використовується для визначення відмінних рис чоловіків і жінок, проте з акцентом в першу чергу на соціальних, а не на біологічних факторах» [41, с. 11]. Таким чином, гендер розмежовує соціальні функції жінок та чоловіків. Звідси гендерна наука вивчає статеву різницю не у фізичному аспекті, а суспільному, соціальному, психологічному, поведінці людей.

Дослідження літератури в гендерному аспекті почалося відносно недавно, чому сприяла поява «жіночої прози, як масового явища наприкінці 80-х – поч. 90-х рр. XX століття». Окремі твори існували і раніше, але інтерес до літератури з позиції гендеру активно виник у XX столітті. В середині 90-х років до жіночої прози у літературознавстві почали застосовувати слово «гендер». У наш час у світі відбувається розквіт жіночої літератури, і тому питання «гендера» у літературознавстві стає дедалі актуальнішим. Об'єктом вивчення гендерного літературознавства стає гендерна картина світу, також досліджується специфіка авторської свідомості та героїв.

При гендерному розгляді літератури дослідники враховують низку факторів: проблемно-тематичну специфіку; систему персонажів (моделі поведінки, внутрішній світ, психологію; типологію); мова (дискурси героїв-чоловіків та героїнь-жінок); сюжетно – композиційну організацію; конфлікт; суб'єктну організацію (перш за все, плани точок зору та оповідальних інстанцій (автора, оповідача, героя); хронотоп; стилістику; авторську картину світу, характер свідомості.

«Виникнення гендерних досліджень як особливої наукової дисципліни пов'язують із активізацією другої хвилі феміністського руху на Заході» [17, с. 323]. Вивчення літератури в гендерному аспекті почалося у США у 1960-1970-х рр. XX ст. Зазвичай виділяють два напрями:

1. Французький напрямок (Елен Сіксу, Люсі Ірігаре, Розі Брайдотті) – 1980-90-і рр., спирається на ідеї постмодернізму та постструктуралізму, а також психоаналітичні теорії. Цей напрямок розглядає філософсько-мовні проблеми: зв'язок свідомості та мови, дискурсу та суб'єкта. Постмодерністські теорії спираються на те як нами сприймається світ, вивчається як мовний образ. «Під впливом постмодерністських концепцій про «смерть суб'єкта» теоретики французького літературного критицизму стверджують, що оскільки жіночий творчий досвід завжди був заборонений у традиційній культурі як не приносить безпосередньої користі і тому позбавлений своєї мови висловлювання, жіноча суб'єктивність ніколи не може бути точно визначена та зафіксована у культурі» [21, с. 225].

2. Англо-американський напрямок (Елен Шоуолтер, Елен Моерс, Джудіт Феттерлі, Аннет Колодни, Андрієна Річ), розглядає творчість жінок за ознакою біологічного гендерного авторства. У своїх дослідженнях орієнтується на соціально-історичні та політичні проблеми. Своїм головним завданням ставлять перегляд критичних критеріїв та естетичних канонів.

У літературознавстві поняття гендер увійшло наприкінці XIX століття, тобто значно пізніше, ніж інші гуманітарні науки. Перші спроби виявляються межі 60-х XX століття. Вони отримали назву біологічного детермінізму. Ці дослідження відрізнялися нерегулярністю, відсутністю кореляції з спорідненими науками та вибором окремих незв'язних між собою фактів для інтерпретації [21, с. 283].

Так виникла оцінка в аналізі чоловічого та жіночого гендерів: чоловічий рід став звеличуватися над жіночим, йому почали приписуватися семантика сили, енергії, активності. Тоді як жіночий гендер асоціюється з пасивністю та схильністю до підпорядкування. Однак найбільш важливим аспектом є

сприйняття гендеру та його проявів як явище, обумовлене природою, тобто має безпосереднє ставлення до біологічної статі особистості [21, с. 285].

Далі був перехідний період, який ознаменувався тим, що німецький журналіст, письменник, філософ Фріц Маутнер вперше написав про те, що гендер не є біологічно детермінованим явищем. Ним було виявлено тісний взаємозв'язок із соціальними та історичними аспектами. Дещо пізніше Едвард Сепір, американський лінгвіст і антрополог, зосередився над дослідженням граматичних та фонологічних особливостей прояву гендеру у мові [14, с. 286].

Датський лінгвіст Отто Есперсен продовжив справу свого колеги, присвятивши одну з глав своєї праці проблемам реалізації жіночої мовної компетенції. Більше того, він звернув особливу увагу на різницю лексики, вживаної жінками та чоловіками. В результаті досліджень перехідного періоду було отримано такий висновок: «чоловіча» мова відноситься до норми і переважає в текстах, тоді як «жіноча» мова вважається відхиленням від норми [21, с. 299].

Зрештою, у період власне гендерних досліджень виділяють наступні напрями досліджень:

- соціолінгвістичне
- феміністське
- власне гендерне
- маскулінне
- психолінгвістичне
- крос-культурне

Соціолінгвістичний напрям передбачає вивчення здебільшого фонологічних нюансів мовної поведінки. У рамках феміністських досліджень велася робота з викриття домінування чоловічого гендера у системі мови. Власне гендерний напрямок пов'язували, перш за все, з аналізом реалізації як чоловічого, так і жіночого гендеру.

Маскулінні дослідження започаткували розмежування різних типів мужності та викриття стереотипів, пов'язаних з чоловічим гендером. Говорячи

про психолінгвістичний напрям досліджень, варто відзначити, що вони ґрунтувалися на вивченні природних когнітивних відмінностей чоловіків та жінок. Нарешті, крос-культурні дослідження були спрямовані на вивчення мовної поведінки чоловіків та жінок, безпосередньо пов'язаного з культурою індивіда [16, с. 345-348].

Говорячи про прояв поняття гендер у лінгвістиці, варто зазначити, що цей термін з'явився в цій науковій галузі набагато пізніше, ніж у решти [30, с. 22]. У мовознавстві не виділено окремого визначення поняттю гендер, мовознавці використовують загальнонауковий підхід, враховуючи при аналізі ряд лінгвістичних особливостей:

Як продукт розвитку культури та соціуму, гендер є соціальним інститутом, до того ж ритуалізованим, відносним та конвенційним.

Як конструкція гендер мінливий і динамічний, а в мові проявляється як параметр змінної інтенсивності.

У літературознавстві поняття гендер увійшло наприкінці ХХ століття, тобто значно пізніше, ніж інші гуманітарні науки. Виникнення особливого інтересу до вивчення функціонування цього поняття в цій галузі знання пов'язане з виявленням переважання патріархальної специфікації товариства.

Наприкінці ХХ століття з'явилися перші статті зарубіжних та вітчизняних авторів (М. Рюткенен, Г. Брандт, Е. Шоре, М. Абашева, Є. Трофімов), у яких художні тексти аналізувались з опорою на позиції гендерного аспекту. Більше того, у цей час формується понятійно-термінологічний апарат гендера у літературі.

Насправді під гендерними дослідженнями у літературознавстві найчастіше розуміється дослідження жіночої творчості та жіночих образів у рамках даної творчості. Проте досліднику важливо зосередитися як на жіночому, а й у чоловічому гендерах. У своїй праці «Особи сексуальності» Камілла Палья працює над особливостями як жіночої, так і чоловічої творчості, підкреслюючи раціональний початок чоловічої творчості та протиставляючи її жіночій творчості.

Однак для аналізу гендера в літературознавстві факт гендерної зв'язку автора з його твором, наявність особливостей, що відповідають його гендеру, надто поверховий. Для усвідомлення глибинного сенсу поняття необхідно визначити структуру гендера в літературознавстві.

Маючи роботу Брандта Г.А., можемо уявити цю структуру так:

- рівень особистості письменника,
- рівень розповідної історії (сюжет),
- рівень мовної форми, естетики тексту,
- рівень історичних, соціальних, інституційних та культурних передумов тексту,
- рівень літературних традицій [6, с. 125].

Оскільки лінгвістичний підхід до вивчення гендеру практикується досить давно і успішно, можна виділити на рівні мовної форми ще 4 підрівні:

- лексичний рівень,
- морфологічний рівень,
- синтаксичний рівень,
- стилістичний рівень [6, с. 152].

Поняття гендера в літературознавстві відображає інтердисциплінарний підхід до дослідження літератури, який акцентує увагу на соціокультурних та статевих аспектах, що впливають на створення, реценцію та інтерпретацію літературних творів. Гендерний підхід в літературознавстві базується на усвідомленні того, що літературні твори та літературна критика можуть бути піддані гендерній аналіз та вивченню, інколи визначаючи, як статеві ідентичність, гендерні ролі та гендерна влада впливають на літературний текст та його сприйняття.

Основні аспекти поняття гендера в літературознавстві включають:

1. Гендерна ідентичність: Вивчення того, як герої та героїні літературних творів сприймають і виражають свою гендерну ідентичність, а також як вони розвиваються та змінюються впродовж сюжету. Це може включати аналіз внутрішніх конфліктів та пошуків ідентичності.

2. Гендерні ролі: Дослідження ролей, які виконують чоловіки та жінки у літературних творах, а також аналіз того, як ці ролі відображають та викликають стереотипи стосовно статі.

3. Гендерна влада: Аналіз того, як гендерна ієрархія та соціокультурна влада впливають на відносини між персонажами, розвиток сюжету та взаємодію в тексті.

4. Феміністичний аналіз: Підхід, який акцентує увагу на жіночих персонажах та жіночій перспективі в літературі, досліджуючи теми як патріархат, жіночий досвід, жіночу творчість тощо.

5. Маскулінний аналіз: Вивчення чоловічих персонажів та маскулінних аспектів у літературі, включаючи питання маскулінності, чоловічої ідентичності та гендерних ролей.

Гендерний аналіз в літературознавстві допомагає виявити, як літературні твори відтворюють та впливають на гендерні норми та стереотипи в суспільстві. Він також дозволяє відкривати нові аспекти літературних творів, які можуть залишитися непоміченими в інших підходах.

У зв'язку з гендерними дослідженнями в літературі, з'являється напрямок, який отримує назву «гендерна поетика». «Гендерна поетика – це частина історичної поетики, розробка якої стоїть у ряді першочергових завдань сучасної науки про літературу. Предметом даного виду поетики є гендер, який виступає не як біологічна стать, а як сукупність соціальних репрезентацій, «культурна маска статі» в межах тих або інших соціокультурних уявлень, що закріпилися в даному суспільстві. У відповідності з цим підходом гендер розглядається як важливий концепт літератури і постає як вимір соціальних моделей поведінки, укорінених у даному типі культури[5, с. 156].

Не можна не згадати, про те, що першою письменницею – жінкою була Сапфо, а далі, при розвитку аристократичної літератури, жіночі твори носили тільки салонний характер, і не сприймалися всерйоз світовою літературою. І тільки в XIX столітті на арену великої літератури виходять твори письменниць – жінок. Але при цьому жінка-героїня з'явилася в літературі вже в XVII столітті.

1.2. Гендерні студії у контексті вітчизняного літературознавства

Історія гендерних студій у контексті українського літературознавства відзначається своєю розвитком та еволюцією протягом останніх десятиліть. Ця галузь досліджень займається аналізом гендерних аспектів літературних творів та впливом гендерної ідентичності на літературний процес.

Гендерні дослідження в літературознавстві беруть початок з 90-х рр. ХХ століття, як і більшість гендерних досліджень в Україні. Для становлення

гендерного літературознавства в Україні важливе значення мали фундаментальні праці таких зарубіжних дослідниць, як Д. Батлер, С. де Бовуар, Р. Брайдотті, Р. Бронстейн, В. Вульф, С. Гілберт, Ш. Готьє, О. Гоцило, С. Губар, Е. Гросс, Л. Іригірей, К. Келлі, Ю. Крістева, Т. де Лауретіс, К. Міллетт, Е. Моєрс, Г. Сіксу, П. Стаббз, Е. Шовалтер та інших.

В Україні гендерними дослідженнями з літературознавства активно займалися В. Агєєва, М. Варикаша, Т. Дороніна, Н. Зборовська, Т. Гундорова, І. Жеребкіна, О. Забужко, І. Кон, Т. Кононенко, Ю. Кушнерюк, С. Павличко, І. Савкіна, О. Трофімова, Г. Улюра, Е. Шоре, Г. Якименко та інші вчені.

В. Агєєва правильно зауважує, що гендерний аналіз літературознавства надає можливість акцентувати увагу на індивідуально-психологічній проблематиці, а також враховувати погляди, які часто не визнаються суспільством або піддаються панівній патріархальній ідеології. Це дозволяє враховувати різні рівні художнього тексту та виявляти різні ціннісні орієнтації [5, с. 426].

Згідно з поглядом Н. Зборовської, головною метою гендерного літературознавства є дослідження соціальних та культурних конфігурацій «жіночого» та «чоловічого» та різних форм сексуальності в літературних текстах [21, с. 294].

О. Золотухіна підкреслює, що під впливом існуючих у культурі уявлень про жінок і чоловіків відбуваються метаморфози індивідуальної картини світу та психології. Таким чином, гендерний аналіз повинен охоплювати проблемно-тематичну специфіку, систему персонажів, мовлення, сюжетно-композиційну організацію, конфлікт, суб'єктну організацію, хронотоп, стилістику, авторську картину світу та характер свідомості [22, с. 71].

Вчена Т. Дороніна визначає такі завдання гендерного літературознавства: дослідження особливостей гендерної натури літературної творчості, її системи образів; вивчення специфіки прояву жіночої та чоловічої сексуальності в літературі; руйнування гендерних стереотипів у тлумаченні літературних творів; аналіз особливостей жіночої творчості, «жіночої мови»; дослідження

своєрідності сприйняття життєвих явищ жінками та чоловіками, їх відображення в автобіографічному жанрі [17, с. 283].

Нижче наведено деякі ключові етапи розвитку гендерних студій у вітчизняному літературознавстві:

1. Початок 1990-х років: Перші дослідження гендерних аспектів в українському літературознавстві були спрямовані на аналіз літературних творів, де основний акцент робився на статевих ролях та стереотипах у текстах. Це було частиною глобального руху гендерних досліджень.

На початку 1990-х років в Україні почали розвиватися дослідження гендерних аспектів в українському літературознавстві. Цей період співпав зі складними змінами в політичному, соціокультурному і науковому середовищі країни після отримання незалежності від Радянського Союзу. Дослідницькі підходи і теми, пов'язані з гендерною проблематикою, виходили на передній план в літературному дискурсі. Ось деякі ключові аспекти цього періоду:

Заснування гендерних студій: Українські учені та активісти почали створювати групи, проекти та центри, які займалися дослідженнями гендерних аспектів літератури. Це було важливим кроком у формуванні гендерних студій як окремої галузі в Україні.

Заснування гендерних студій в Україні в 1990-х роках було значущим етапом у розвитку гендерної науки та активного впровадження гендерної проблематики в українське вище освітнє та наукове середовище.

На початку 1990-х років в Україні було створено перші гендерні організації, такі як Гендерний Інформаційний Центр, Українська Гендерна Група тощо, які сприяли розвитку гендерних досліджень.

Гендерний Інформаційний Центр (ГІЦ) був однією з перших гендерних організацій в Україні, яка була створена в 1990 році. Ця організація відігравала важливу роль у розвитку гендерних досліджень та активізації гендерної проблематики в українському суспільстві в період після отримання незалежності.

Основні функції та активності Гендерного Інформаційного Центру в 1990-х роках включали такі аспекти:

- Збір та поширення інформації: ГІЦ займався збором, аналізом та поширенням інформації про гендерні питання, а також про те, як вони впливають на українське суспільство.
- Організація навчальних програм та семінарів: ГІЦ проводив навчальні програми та семінари з гендерної тематики для студентів, вчителів та громадськості.
- Видавнича діяльність: Організація видавала публікації, включаючи книги, брошури та бюлетені, з гендерної тематики.
- Підтримка досліджень: ГІЦ надавав підтримку та фінансування для гендерних досліджень та наукових проектів.
- Активна участь у громадських ініціативах: ГІЦ брав активну участь у різних громадських ініціативах та кампаніях з метою підвищення свідомості про гендерні питання та боротьби з дискримінацією на гендерній основі.

Гендерний Інформаційний Центр став однією з важливих піонерських організацій у відкритті гендерних досліджень в Україні. Його робота сприяла створенню академічного та суспільного інтересу до гендерних питань та сприяла подальшому розвитку гендерних студій у країні.

Українська Гендерна Група була створена в середині 1990-х років і відігравала важливу роль у розвитку гендерних досліджень та гендерної проблематики в Україні. Ця організація була однією з перших громадських організацій, спрямованих на підтримку прав жінок та рівності статей у суспільстві.

Основні функції та активності Української Гендерної Групи в 1990-х роках включали такі аспекти:

- Захист прав жінок: Гендерна Група працювала на підвищення свідомості про права жінок та боротьбу з гендерною

дискримінацією, включаючи право на життя без насильства та рівні можливості в різних сферах життя.

- Навчальні програми: Організація проводила навчальні курси, семінари та тренінги для жінок та громадськості з питань гендерної рівності та прав жінок.
- Дослідження та аналіз: Українська Гендерна Група проводила дослідження та аналіз гендерних аспектів українського суспільства та культури.
- Активна участь у громадських кампаніях: Організація брала активну участь у різних громадських кампаніях та акціях на користь прав жінок і рівності статей.
- Співпраця з міжнародними організаціями: Українська Гендерна Група активно співпрацювала з міжнародними гендерними організаціями та програмами, що сприяло обміну досвідом та залученню міжнародної підтримки для своїх ініціатив.

Українська Гендерна Група була важливою акторкою у впровадженні гендерних аспектів українського суспільства та сприяла формуванню гендерної науки та активності гендерних досліджень в Україні. Її робота сприяла зростанню свідомості щодо прав жінок, рівності статей та гендерних питань в країні.

Перші курси та програми: Університети та інші вищі навчальні заклади в Україні стали запроваджувати перші гендерні курси та програми для студентів. Це дозволило молодому поколінню отримати знання з гендерної теорії та методології.

У 1990-ті та на початку 2000-х років декілька університетів та вищих навчальних закладів в Україні почали запроваджувати перші гендерні курси та програми для студентів. Деякі з таких закладів включають:

1. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
2. Національний університет «Києво-Могилянська академія».
3. Львівський національний університет імені Івана Франка.

4. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

5. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Ці університети та інші вищі навчальні заклади пропонували різні гендерні курси та програми, які дозволяють студентам вивчати гендерну теорію, історію гендерних відносин, гендерну соціологію, жіночі та чоловічі ролі в суспільстві, гендерну психологію, політологію та інші аспекти гендерних студій.

Впровадження гендерних курсів та програм в цих університетах дозволило студентам отримати знання та розуміння гендерних питань, а також впровадити гендерну тематику в навчальний процес. Ця ініціатива також дала поштовх розвитку гендерних студій в Україні та сприяла зростанню інтересу до гендерних аспектів у різних галузях знань.

Гендерні аспекти стали важливою частиною літературознавчих програм і досліджень. У цей період українські літературознавці активно досліджували гендерні аспекти української літератури.

Українські літературознавці почали активно досліджувати гендерні аспекти української літератури в 1990-х роках. Цей період був важливим для розвитку гендерних студій в Україні, і багато літературознавців визнали значущість включення гендерного підходу у свої дослідження. Ось деякі з важливих аспектів цього процесу:

- **Вивчення жіночої літератури.** Українські літературознавці розпочали вивчення жіночої літератури, тобто творів, написаних жінками, які довгий час були мало вивченими. Це сприяло розширенню кругозору та розумінню жіночого літературного досвіду.
- **Гендерний аналіз літературних творів.** Літературознавці розпочали проводити гендерний аналіз українських літературних творів, досліджуючи, як статева ідентичність впливає на спосіб подання героїв, тем та концепції у літературі.
- **Гендерні структури та стереотипи.** Дослідники аналізували ролі та стереотипи, пов'язані з гендером, які відображалися у

літературі, і вивчали, як вони впливали на уявлення суспільства про статеву ідентичність.

- **Пост-феміністські підходи.** Деякі літературознавці використовували пост-феміністські підходи для аналізу літературних текстів, розглядаючи питання жіночої ідентичності та феміністських тем.
- **Розширення дискусій.** Дослідження гендерних аспектів української літератури дало поштовх розвитку академічних дискусій та публікацій на цю тему.

Зусилля літературознавців у вивченні гендерних аспектів української літератури сприяли поглибленню розуміння того, як гендер впливає на творення та сприйняття літературних творів, і розширили горизонти літературознавства в Україні.

В 1990-ті роки в Україні та інших країнах почали з'являтися перші гендерні наукові журнали та видання, які сприяли обміну досвідом та публікації в галузі гендерних студій. Ці видання стали важливими платформами для дослідження гендерних питань, публікації статей та дискусій щодо рівності статей та прав жінок. Деякі з перших гендерних наукових журналів і видань в Україні налічують:

- «Гендерні проблеми» (*Gender Problems*): Цей журнал почав видаватися в Україні в середині 1990-х років і присвячений питанням гендеру та фемінізму. Він став важливим форумом для публікацій досліджень та статей з гендерних студій.
- «Діяльність жінок в Україні» (*Women's Activity in Ukraine*): Це видання спеціалізується на питаннях жіночого активізму та ролі жінок в суспільстві.
- «Фемініна студії» (*Feminina Studies*): Цей журнал також відіграв важливу роль у публікації досліджень і статей з феміністських та гендерних тем

- «Гендерні дослідження в Україні»: Це видання присвячене гендерним дослідженням та публікаціям, які стосуються гендерних аспектів українського суспільства.

Ці та інші наукові журнали та видання сприяли обміну досвідом, розповсюдженню гендерних досліджень та публікації на цю тему в українському та світовому науковому співтоваристві. Вони стали важливим інструментом для вчених та активістів, які працюють у галузі гендерних студій, та сприяли розвитку цієї області науки в Україні.

Українські гендерні дослідники та організації активно співпрацювали з міжнародними гендерними організаціями та програмами, що сприяло обміну знаннями та підтримці наукових досліджень.

Так, українські гендерні дослідники та організації активно співпрацювали з міжнародними гендерними організаціями та програмами в 1990-х роках. Ця співпраця сприяла обміну знаннями, підтримці наукових досліджень та популяризації гендерних студій в Україні. Ось деякі приклади такої співпраці:

- *UN Women*: Програма ООН «ООН-Жінки» (*UN Women*) активно співпрацювала з українськими гендерними організаціями та дослідниками, сприяючи розвитку гендерних студій, підтримці жіночих рухів та проведенню наукових досліджень з гендерних питань.
- Програми та проекти ЄС: Європейський Союз фінансував різні проекти та програми в Україні, спрямовані на підтримку гендерної рівності та розвиток гендерних студій. Ці ініціативи включали грантові програми для досліджень та розвитку жіночих організацій.
- Міжнародні наукові конференції: Українські гендерні дослідники активно брали участь у міжнародних наукових конференціях та форумах, де обмінювалися досвідом та результатами своїх досліджень з колегами з інших країн.

- Гранти та стипендії: Міжнародні гендерні організації надавали гранти та стипендії українським дослідникам для проведення досліджень у галузі гендерних студій та участі в міжнародних проектах.

Співпраця з міжнародними гендерними організаціями та програмами допомогла українським гендерним дослідникам отримати доступ до міжнародних ресурсів, розширити мережу контактів та вплинула на розвиток гендерних студій в Україні.

Заснування гендерних студій в Україні в 1990-х роках було важливим кроком у розвитку гендерної науки та забезпеченні наукової бази для подальшого розвитку гендерних досліджень у країні. Велику роль у цьому відіграли активні гендерні дослідники, активісти та організації, які долучилися до формування гендерних студій в Україні.

2. Ранні 2000-ті: Гендерні студії стали більш інтегровані в українське літературознавство, і в цей період почалася розробка гендерних методологій для аналізу літературних творів. Деякі вчені почали досліджувати роль жінок-письменниць у літературній історії України.

У ранні 2000-ті роки гендерні студії в Україні продовжили свій розвиток і стали ще більш важливими в арсеналі академічних та активістських досліджень. Ось деякі ключові аспекти розвитку гендерних студій в Україні в цей період:

- Розвиток університетських програм: Гендерні студії стали більш доступними для студентів через розширення гендерних курсів та програм в різних вищих навчальних закладах. Університети продовжували включати гендерні аспекти в навчальні плани і розвивати гендерні магістерські програми.
- Збільшення наукових досліджень: В цей період було проведено багато досліджень з гендерних питань, які стосувалися різних аспектів суспільства, культури, політики та економіки. Українські дослідники внесли важливий вклад у розвиток гендерних студій як національного, так і міжнародного рівнів.

- Активізм та жіночі рухи: Жіночі рухи та гендерні активісти продовжили боротьбу за права жінок і рівність статей. Вони співпрацювали з науковцями та владними органами, щоб впроваджувати політики та законодавство, спрямоване на забезпечення гендерної рівності.
- Популяризація гендерних питань: В цей період також відбувалася популяризація гендерних питань у суспільстві через громадські кампанії, медіа та культурні ініціативи.
- Гендерні наукові журнали: Гендерні наукові журнали продовжували діяти як важливі форуми для публікацій досліджень та статей з гендерних студій.

Усі ці аспекти сприяли подальшому розвитку гендерних студій в Україні та підвищенню свідомості про гендерну рівність в суспільстві. Гендерні студії продовжили відігравати важливу роль у формуванні наукових та активістських підходів до гендерних питань в Україні.

3. Початок 2010-х років: У цей період гендерні студії стали активніше досліджувати питання сексуальної орієнтації та ідентичності в українській літературі, а також взаємозв'язок між гендерною ідентичністю і національною ідентичністю.

У початку 2010-х років гендерні студії в Україні стали активніше досліджувати питання сексуальної орієнтації та ідентичності в українській літературі. Це стало важливим напрямком для розвитку гендерних досліджень та феміністичної критики в контексті української літератури. Деякі ключові аспекти цих досліджень включають:

- Представлення *LGBTQ+* персонажів: Дослідники аналізували способи, якими літературні твори в Україні відображали та розробляли *LGBTQ+* персонажів, а також способи, якими ці персонажі впливали на сюжет та розвиток історій.
- Літературні течії: Дослідники вивчали різні літературні течії та напрямки, включаючи поезію, прозу, драму та інші жанри, що

досліджували питання сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

- Феміністична критика: Феміністичні дослідники активно аналізували літературні твори з гендерною та сексуальною перспективи та визначали, які стереотипи та норми були висвітлені в літературі.
- Ідентичність і самовизначення: Дослідники досліджували, як автори та персонажі українських літературних творів розуміли і виражали свою сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, а також як це впливало на їхню самовизначеність.
- Літературна критика та дискусії: Літературні критики, активісти та дослідники активно дискутували та аналізували літературні твори, організовували літературні форуми та конференції, щоб обговорити питання сексуальної орієнтації та ідентичності.

З 2014 року мережа співпрацює з Міністерством освіти і науки України над запровадженням гендерних підходів у систему освіти. У цьому партнерстві створено робочу групу з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації у сфері освіти, що розробила проект Стратегії впровадження гендерної рівності і недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020».

Міністерство освіти і науки проводить Щорічний Всеукраїнський конкурс студентських робіт на гендерну тематику. Але натомість проблема полягає у тому, що гендерні студії не є ліцензійною дисципліною, а радше міждисциплінарним напрямком, тому складно сформулювати спільні для різних дисциплін стандарти оцінювання робіт.

Ці дослідження та аналізи важливі для розуміння того, як література в Україні відображає та впливає на питання сексуальної орієнтації та ідентичності. Вони сприяли розвитку обговорення та публічної свідомості про ці теми та підтримці авторів та читачів, які створюють та цікавляться літературою з гендерною та сексуальною перспективою.

4. Сучасний розвиток: Гендерні студії в українському літературознавстві продовжують активно розвиватися. Вони включають дослідження гендерних аспектів різних жанрів та періодів української літератури, а також вивчення ролі літератури у формуванні гендерних та соціокультурних змін в українському суспільстві.

Початок повномасштабного вторгнення в Україні в 2022 році суттєво вплинула на соціокультурний та науковий контекст України, включаючи гендерні студії в літературознавстві. Військові конфлікти та загострення політичних проблем призвели до зміни акцентів у дослідженнях гендерних аспектів в українській літературі. Деякі ключові аспекти розвитку гендерних студій в літературознавстві в цей період включають:

- **Воєнну тематику в літературі.** Літературні твори, пов'язані з воєнною тематикою, вивчалися з гендерною перспективою. Дослідники аналізували роль жінок та чоловіків у воєнних подіях та вплив війни на їхнє життя та ідентичність.
- **Гендерне насильство в конфлікті.** Вивчалася проблема гендерного насильства у воєнних конфліктах та його вплив на жінок та чоловіків, які потрапили в зони воєнних дій.
- **Емансипаціоактивізм.** В контексті війни було виділено роль жінок у громадському та політичному активізмі. Дослідники аналізували їхню участь у рухах за права та мир.
- **Гендерну роль та ідентичність у воєнний час.** Дослідження фокусувалися на тому, як війна впливає на гендерну ідентичність та ролі учасників конфлікту.
- **Солідарність та підтримку.** Гендерні студії сприяли розумінню гендерних аспектів солідарності та підтримки серед військових, біженців та учасників конфлікту.

Ці аспекти стали важливими для розуміння впливу воєнних конфліктів на гендерну динаміку та гендерну рівність в Україні. Вони також відображають зміни в академічних та активістських дослідженнях в умовах військового

конфлікту та позначають сучасний розвиток гендерних студій в українському літературознавстві.

Ця еволюція гендерних студій в українському літературознавстві свідчить про зростання інтересу до гендерних аспектів літератури та їх важливості для розуміння суспільства та культури. Гендерні дослідження у контексті українського літературознавства розширюють наше уявлення про те, як статеві ідентичність та статеві відносини впливають на літературну творчість та літературну спадщину.

Висновки до розділу 1

У першому розділі ми визначили, що вивчення гендерної проблематики у сучасній художній літературі про війну є надзвичайно актуальним завданням. Гендерний підхід дозволяє розкрити індивідуальні та колективні аспекти військового конфлікту через призму статевих ролей.

Висвітлено, як гендерний підхід допомагає розкривати унікальний характер військового досвіду для чоловіків та жінок. Виявлено, що літературні

твори створюють можливість аналізувати та порівнювати відмінності у сприйнятті війни з різних гендерних позицій.

Зазначено, що вивчення гендерної проблематики сприяє поглибленню взаєморозуміння між читачами та авторами, а також між різними соціокультурними групами. Це сприяє формуванню більш широкого та об'єктивного світогляду.

Підкреслено, що гендерний аналіз літературознавства про війну дозволяє виявляти та руйнувати уявлення, що визначають чоловіків і жінок у воєнному контексті, сприяючи більш глибокому розумінню гендерної рівності.

Наголошено на тому, що літературознавство виконує ключову роль у формуванні гендерної свідомості суспільства, сприяючи обговоренню та усвідомленню різних гендерних аспектів війни через творчий образ

Отже, цей розділ створює основу для подальших досліджень у галузі гендерного літературознавства, особливо в контексті сучасних тенденцій у воєнній літературі та її впливу на гендерні стереотипи та уявлення.

РОЗДІЛ II. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА ВІЙНА. ХУДОЖНІ РАКУРСИ

2.1. Гендерні стереотипи під час війни: на матеріалі художніх текстів

Серйозні зміни у міжнародному становищі України, спостерігаються зараз, а також загальна підвищена напруженість сучасної глобальної обстановки вимагають оновлених підходів до міжнародної проблематики. Подібну

можливість може надати погляд на неї крізь призму гендерної проблематики у дослідженнях феномену війни.

У вітчизняному науковому дискурсі з проблем міжнародних відносин гендерна проблематика почала активно формуватись під час закінчення «холодної війни». Така відносно пізня поява гендерної проблематики частково була пов'язана з пануванням уявлення про нейтральність науки про міжнародні відносини до проблем статі, а частково з тим, що витоки дискримінації, на думку дослідників, феміністи виявляли головним чином у внутрішній політиці, залишаючись байдужими до міжнародної сфери [39, с. 6].

Представників феміністського спрямування, що утвердився в рамках міжнародно-політичних досліджень, цікавило роль жінок, форми їх утиску та експлуатації у сучасній світовій політиці і, що особливо важливо, взаємозв'язок гендеру та існуючих міжнародних концепцій.

Кульмінаційною точкою оформлення гендерного напрямку, що вплинув на поняття, теорії та концепції світової політики, став, на думку американських дослідників, 1988 рік, коли побачив світ спеціальний випуск журналу «Міленіум» — «Жінки та міжнародні відносини». Е. Тікнер, критикуючи у цьому випуску політичний реалізм Г. Моргентау, зазначила, що «міжнародні відносини — це світ чоловіків, світ влади та конфлікту, в якому стан війни є кращим» [2, с. 429].

«Міленіум» з'явився в контексті загальної потреби зарубіжної науки в нових підходах до вивчення світової політики. У період холодної війни у сфері міжнародних відносин панувала парадигма політичного реалізму, яка концентрується на питаннях національної безпеки в рамках протистояння двох наддержав — СРСР і США — і військово-політичних блоків, що їх підтримували. Розпад біполярної системи спровокував у 1980-і роки кризу традиційних підходів у теорії міжнародних відносин і започаткував нову «велику суперечку» про місце держави у світовій політиці [2, с.433], у контексті якого значного впливу набули так звані критичні міжнародні теорії. Одна з них, яка заявила про перспективи власних досліджень питань безпеки війни та миру, народилася в

контексті феміністського спрямування[2, с. 436]. Відбулася свого роду «експансія» гендерного виміру у дослідження міжнародних відносин та світової політики загалом.

Домінантою феміністських досліджень у сфері міжнародних відносин виявилася їхня центральна проблема – безпека [2, с. 440]. Як відзначив американський політолог Р. Кеохейн, феміністські дослідники готові розпочати продуктивну дискусію за участю фахівців з міжнародних відносин, прихильників фемінізму та інших людей, які стурбовані безпекою у найширшому значенні цього слова [2, с. 445].

З такої точки зору загрози безпеці включають не тільки війну та міжнародне насильство, а й внутрішньодержавні безладдя, зґвалтування, бідність, злидні, гендерну дискримінацію та екологічні руйнування [2, с. 456].

Феміністські дослідники розширили не лише поняття безпеки, а й уявлення про коло акторів, до яких концепція безпеки застосовується: феміністи аналізують індивідуальну безпеку, безпеку окремих груп населення, а також безпеку держав та міжнародних організацій. На думку представників цього підходу, «те, що торкається особистості, торкається світової спільноти, і навпаки: все міжнародне носить особистісний характер» [2, с. 460].

Наприклад, як стверджує Е. Тікнер, «безпеку потрібно розуміти не лише як захист країни від нападу», оскільки поняття «безпека» для жінки може трактуватися інакше і включати також захист від агресії з боку власних співгромадян [2, с. 466].

Виступаючи за емансипацію жінок, феміністи пропонують розглядати зв'язок між безпекою індивідів, груп людей і насильством як у структурному, так і у фізичному сенсі на всіх рівнях. На відміну від представників інших «критичних теорій», феміністи вважають гендер ключовим елементом «аналізу знизу вгору», а гендерну нерівність – негативним фактором, що впливає на безпеку індивідів та груп та визначальним домінування чоловічого початку у політиці держави [2, с. 467].

Однією з найактуальніших тем у дослідженні міжнародної безпеки через призму гендерної проблематики є висвітлення ролі жінки на війні. Сфера війни більше будь-якої іншої сфери життя тісно пов'язана з гендерною дихотомізацією людства та традиційними гендерними ролями: чоловіки-воїна, жінки-матері та хранительки вогнища. Сьогодні ця рольова парадигма суттєво розширилася, що знайшло відображення у західній науковій літературі.

У гендерних дослідженнях, на наш погляд, жінки, які беруть участь у військових діях, описані в кількох ключових іпостасях: жінки-матері та хранительки вогнища, жінки-солдати, воїни та жінки-терористки.

Образ жінки-матері та хранительки вогнища, що стає жертвою збройних конфліктів, є найпоширенішим та центральним у літературі, присвяченій проблемам війни та безпеки. Автори, наприклад, М. Яцків у своєму оповіданні «Душі кланяються», змальовували нещасну долю жінок, які проводжали своїх синів на війну. Плач матерів виводив їх із села, але сини заводили пісню, співаючи про журбу, яка їх звалила. Матері з турботою відносилися до солдатів інших армій, сподіваючись на подібну допомогу для свого сина. Чужі хлопці нагадували про власних синів, викликаючи смуток. Наприклад, у творі В. Стефаника «Марія» розповідається про жінку, яка тужить за своїми синами, відправленими на війну або за кордон. Такі матері були в усьому селі, але кожна з них відчувала свою власну трагедію.

Натомість в художній літературі часто зустрічалися образи доньок як джерела клопотів для матері. Їх треба було оберігати від солдатів, дбати про одяг і освіту. Матері відчували велику відповідальність за вибір чоловіка для своїх доньок, що в часи війни було особливо складно. Вони не хотіли бачити поруч із своєю донькою солдата, оскільки вважали, що вона могла б влюбитися, а потім залишитися сама, дбаючи тільки про спогади про коханого.

Традиційний наратив про «праведних воїнів» та беззахисних представниць «слабкої статі» феміністи розглядають як спосіб, до якого вдаються держави для легітимації війни і для того, щоб спонукати солдатів боротися за жінку жертву [4, с. 18]. Головною фігурою у цій історії є герой, який захищає своїх жінок та

дітей від ворога, жертвуючи собою для блага свого дому [4, с. 22]. Таким чином, «праведні» воїни йдуть на війну не для того, щоб убивати, а для того, щоб померти, захищаючи «слабку стать» та дітей. Репрезентація беззахисності жінок асоціювала її з тим, за що борються чоловіки, – з мирним життям після повернення додому. Жінки ставали, таким чином, одночасно і об'єктом і метою війни, але не її учасницями.

Дослідники-феміністи відзначають, що теза про війну як захист «слабкої статі» може служити виправдання наступальних військових дій, а також нарощування військової присутності. Цей парадокс призводить до того, що держави починають розглядати напад як найкращий вид оборони, розв'язуючи війни в ім'я захисту тих, хто її потребує. У результаті подібна риторика зазвичай лише збільшує можливість реалізації наступальних військових стратегій [15, с. 14]. Зокрема, на думку С. ван Евера, протягом десятиліть, що передували Першій світовій війні, багато в чому з цієї причини у Європі спостерігався «культ наступу». «Віра в можливість швидкого завоювання зрештою наповнила суспільні уявлення, і «культ наступу» був якоюсь рушійною силою, що призвела до Першої світової війни» [33, с. 25]. Л. Вілкокс, вивчаючи теорії наступу-оборони, приходить до такого висновку: на його думку, ідея захисту слабких громадян не просто слугувала опорою наступальної політики у Першу світову війну, а й сприяла встановленню конфігурації гендерних відносин влади, які позиціонують чоловіка як захисника нації від ворогів, що загрожують чистоті простодушних та беззахисних жінок [33, с. 26].

Приклади виправдання нападу необхідністю захисту громадян можна знайти і у сучасній політиці. Різні гуманітарні війни 1990-х інтерпретуються феміністськими дослідниками в тому сенсі, що НАТО і інші актори ніби заново відкрили себе у ролі мужніх, героїчних рятувальників слабких та пасивних жертв. А. Фарманфармайн показує, як доповіді, що містять інформацію про те, що іракські військові гвалтують жінок у Кувейті, були використані для того, щоб створити образ ворога в особі Іраку і зробити війну не просто здійсненою, а й неминучою. Трохи пізніше ідея про «розкріпачення» жінок була використана для

того, щоб повалити режим Саддама Хусейна. Трактування війни в Іраку як порятунку «дів у біді» з лещат лиходія допомагає пояснити, чому багато хто в США та союзних країнах вірили, що війська, що вторгаються, «зустрічали як визволителів».

З феноменом війни у феміністських дослідженнях тісно пов'язана проблема гендерно-вмотивованого насильства, яка найбільше яскраво і гостро проявляється у воєнний час. Дослідники звернули увагу, що насильство сексуального характеру не тільки більш поширене у воєнний час, ніж у мирний, але й набуває нових характерних рис. Підкреслюючи серйозну загрозу безпеці жінок під час військових дій, пов'язаних із сексуальним насильством, феміністи дійшли висновку, що воно є як розвагою, так і та зброєю. У цей час добре відомі приклади, коли згвалтування використовується як «тактика» війни з метою принизити чи деморалізувати ворога.

Л. Хансен, звертаючись до проблеми насильства під час війни, вважає, що найчастіша стратегія безпеки, яку обирають жінки у момент фізичного насильства полягає в тому, щоб «мовчати, заперечувати те, що сталося, або, якщо про цей випадок усі дізналися, тікати геть». Для жінок практично неможливо відкрито говорити про фізичне насильство, оскільки це спричинить неприємні наслідки [3, с. 445].

Вивчаючи геноцид у Руанді 1994 р., Е. Поулі підкреслює, що крім фізичного насильства жінки постраждали від втрати сенсу до існування, насильницького переміщення, відриву від сім'ї, психологічних травм. Досліджуючи проблему насильства в Мозамбіку, Уганді та Сьєрра-Леоні, С. Маккейн та Д. Мазурана приходять до висновку, що жіноче населення цих країн зазнає утисків практично у всіх сферах життя. У деяких громадах багато жінок піддаються сексуальній експлуатації та насильства з боку чоловіків. При цьому нерідко сексуальне насильство використовується щодо дівчат та жінок у військових цілях як дестабілізації обстановки і деморалізації противника. Біженці та переміщені жінки ризикують стати жертвами насильства на всіх

стадіях переміщення: під час втечі, у таборах біженців та країнах, де вони шукають притулку.

Автори наголошують, що з офіційним закінченням військового конфлікту насильство для жінок та дівчат не закінчується: ризик постраждати в цей період навіть вищий через нездатність держави запобігти подібним випадкам, розслідувати і покарати винних.

Участь жінок, на плечі яких падає тягар наслідків збройних конфліктів, розв'язаних у світі, зміцнює традицію репрезентації пасивного становища «слабкої статі». Таким чином, уявлення про жінку жертву війни є найпоширенішим.

Однак існує й інша категорія жінок, які спростовують уявлення про «слабку стать» як виключно про жертву. Жінки-солдати та жінки-терористки руйнують цей стереотип. Ще Д.Е. Ельштайн у книзі «Жінки і війна» описала жінок – учасниць боїв, спартанських матерів, жінок-революціонерів, насильство з боку яких підриває традиційні уявлення. Автор, розглядаючи гендерні ролі на війні через дихотомію «справедливий воїн / прекрасна діва», показує, як відносини захисник/захищений є виправданням для виключення жінок із військової сфери [2, с. 477].

Приймаючи чоловічу роль захисника, жінки тим самим кинули прямий виклик традиційним гендерним концепціям жінки-матері, хранительки домашності. Л. Сьоберг описує відомий випадок дотику жінки до військових дій – долю Жанни д'Арк, яка стала на чолі військ при звільненні Орлеана в 1429 р. На думку автора, історію Жанни д'Арк не можна зрозуміти без відсилання до того, що вона була жінкою-командиром, що через це їй довелося переодягатися в чоловіка і вдавати тим, ким вона не була. Багато її сучасників вважали, що вона робила щось неприродне, називали це святотатством. На їхню думку, будучи жінкою, вона повинна була одягатися і діяти як жінка, що автоматично виключало участь у війні. Відмова Жанни д'Арк діяти «як жінка» послужила доказом її брехні. Очікування, засновані на гендерному сприйнятті, зіграли роль її життя і врешті-решт привели до її смерті.

Таким чином, служба жінок у збройних силах перебуває у явному протиріччі з превалюючим сприйняттям їх як слабких і чекаючих захисту від воєн, які ведуть чоловіки. Незважаючи на залучення жінок до воєнних дій, вони не мають статусу воїнів, рівних із чоловіками. Навіть коли участь жінок у бойових діях визнається, вона сприймається як особливий вид боротьби.

Здавалося б, сьогоденнє активне залучення жінок у збройні сили призвело до фактичної зміни гендерних ролей. Так, на думку М. Брітейна, при висвітленні війни в Іраку американські ЗМІ прагнули розвіяти міф про становище жінок за умов війни виключно як жертв. Для демонстрації перемоги гендерної рівноправності у перші місяці військового втручання у ЗМІ репрезентувалася присутність в американській армії жінок-військовослужбовців: на тлі образів мусульманських жінок, які страждають від гендерної нерівності у репресивних, відсталих режимах Сходу, використовувалися фотографії білих жінок-солдат зі США та Великобританії. Проте поряд із демонстрацією емансипації жінок, як і раніше, часто акцентувалися їх безпорадність і вразливість перед загрозою насильства [8, с. 144].

Найвідоміший випадок подвійності сприймання жінки в ролі воїна, що традиційно належить чоловікові, – історія ДжессікіЛінч. Л. Сьоберг описує випадок, що стався з професійною військовослужбовицею, яка потрапила в полон під час вторгнення США до Іраку 2003 р. описували її як потенційну жертву тортур та насильства з сторони іракських солдатів. Нагальна потреба її звільнення обговорювалася як у суспільстві загалом, так і лише на рівні офіційних військових структур. Здавалося б, ДжессікаЛінч була зрівняна у правах з чоловіками та їй, як і іншим жінкам-солдатам, дали можливість обіймати посади у збройних силах США, які спочатку призначалися чоловікам. Але ЗМІ у висвітленні ситуації її полону продовжували транслювати гендерні стереотипи, і жінку-солдата, яка брала участь у збройному конфлікті, представляли наївну та слабку. У повідомленнях про ДжесікуЛінч особливий акцент робився на її аполітичних, ненасильницьких та спочатку чисто «жіночих» причини вступу до армії. Таким чином, транслювалось уявлення про безпорадну

дівчинку, яка потребує захисту. «Прекрасна стаття» залишається «прекрасною» навіть із рушницею в руках та у військовій формі – поетична фраза, характерна для репрезентації ситуації у медіапросторі.

М. Брітейн зазначала, що історія ДжесікиЛінч була спрямована на зміцнення підтримки втручання до Іраку та військової присутності там США та Великобританії [8, с. 122]. Левова частка медійного простору в завершальний момент кампанії була надана інформації про звільнення Лінч – це мало бути доказом того, що на війні в першу чергу необхідно захищати безневинних жінок. Саме боротьба за Лінч, а не сприйняття її як солдата стала ключовим моментом у цій історії. Таким чином, Л. Сьоберг підкреслює, що використання стереотипу про «прекрасну статтю» має велике значення як для розуміння воєн, так і для виправдання їх причин.

Нарешті, найбільш неоднозначний тип агентності жінки, представлений у сучасній феміністській літературі – це роль жінки-терористки. Але якщо враховувати той факт, що жінки та їхні проблеми часто виключаються з державної політики та військових практик, а також те, що держави, якщо розглядати їх через гендерних призму відносин, орієнтуються насамперед на інтереси чоловіків, то можна стверджувати, що недержавні рухи на міжнародній арені, у тому числі незаконні, дійсно можуть відкривати для жінок нові можливості. Жінки бойовики виступають у багатогранній ролі керівників та виконавців насильства, у той час як їх статус в організації залишається невизначеним через їхню «девіантну» поведінку, яким воно сприймається в суспільстві, оскільки виходить за рамки традиційних гендерних ролей.

Останнім часом ми бачимо збільшення кількості жінок, що беруть участь у терористичних організаціях та підтримують діяльність бойовиків. Жінки як терористи-смертники стали звичайним явищем у сучасній міжнародно-політичній обстановці. Гендерні дослідження показують, що неможливість брати участь у звичайних формах політичної діяльності стає причиною включення жінок у радикальні методи боротьби у багатьох традиційних та консервативних суспільствах. Здаються у ситуації конфлікту пасивними,

безпорадними жертвами, жінки викликають менше підозр, внаслідок чого їх не вважають потенційними терористками та небезпечними для оточуючих. Таким чином, будучи «невидимими», вони набувають особливої привабливості для терористичних організацій.

Зокрема, у західній науковій літературі особлива увага приділяється участі жінок у військовому конфлікті у Шрі-Ланці. У русі «Тигри звільнення Таміл-Іламу» (ТОТІ) беруть участь чоловіки, жінки і навіть діти, за що їх особливо гостро критикує міжнародне співтовариство. Близько 20% бойовиків ТОТІ – жінки-смертниці, які вже влаштували цілу низку терактів, у яких було багато загиблих. Формально у 2009 р. «Тигри звільнення Таміл-Іламу» (ТОТІ) визнали свою поразку у громадянській війні та оголосили про припинення вогню. Дослідники зазначають, що спочатку жінки займалися головним чином питаннями матеріально-технічного забезпечення, вони надавали медичну допомогу, збирали розвідувальну інформацію. Але потім їх почали залучати до військових дій, і вони перетворилися на добре організовану, дисципліновану та досліdну військову силу.

Варто навести приклади і у нашій країні. Під час подій Революції Гідності та на початку подій на сході України, створено жіночі батальйони, такі як «Айдар» та «Дніпро-1». Жінки в цих батальйонах брали участь у військових операціях та виконували різноманітні військові обов'язки.

Ще одним прикладом є Маруся Звіробій, яка в 2014 році створила підготовчий центр «Марусин полігон» під Києвом з метою тренування як цивільного населення, так і воїнів АТО. Навіть у важкий період підготовки до воєнних дій та збору необхідного для фронту, Маруся залишається відданою своїй професії вчителя та виховує нове покоління патріотів. Засновниця «Марусиного полігона» не лише допомагає охочим опановувати військові навички, але й знаходить час і сили бути матір'ю та народити доньку. На сьогоднішній день, старший солдат Маруся Звіробій успішно керує інструкторським підрозділом «Марусині ведмеді» у Високомобільних десантних військах Збройних сил України.

Варто зазначити, що українській літературі, є яскраві приклади використання вищезазначених стереотипів та переконань. Одним із таких романів є «Добрі новини з Аральського моря» Ірени Карпи [25], він пропонує широкий гендерний аналіз, оскільки авторка уважно досліджує складні відносини між чоловіками та жінками, ставить під питання стереотипи та норми, які існують в українському суспільстві.

Роман акцентує увагу на проблемі токсичних стосунків і сексуального насильства у відносинах між чоловіками та жінками. Героїні переживають емоційні та фізичні труднощі через домашнє насильство, що дозволяє авторці розглядати складний питання гендерної нерівності та впливу токсичних стереотипів. Героїні роману активно визначають свою ідентичність поза рамками традиційних гендерних ролей. Вони вирішуються на самостійність та визволення від узурпованих суспільством обов'язків і очікувань, що дозволяє авторці досліджувати аспекти гендерної емансипації.

Роман враховує сучасні реалії українського суспільства та ставить під питання традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок. Авторка розглядає, як сучасні жінки стикаються із викликами та можливостями в контексті гендерної рівності. Героїні роману проймають внутрішній конфлікт, пов'язаний із страхами, сумнівами та боротьбою за власне щастя. Це дозволяє вивчити психологічний аспект гендерних взаємин та особливостей самовизначення жінок в сучасному світі. І. Карпа використовує символіку та мовні прийоми для передачі гендерних підтекстів. Такі прийоми допомагають підкреслити імпліцитні аспекти гендерної тематики та розкрити глибину переживань героїнь.

Загалом, «Добрі новини з Аральського моря» І. Карпи відзначається не лише за насичений сюжет і психологічну глибину, але й за своєрідний внесок у гендерний діалог, допомагаючи читачам краще розуміти та аналізувати гендерні аспекти сучасного українського суспільства.

«Все буде добре» Анастасії Нікуліної є твором, в якому визначені різні аспекти гендерних відносин та виявлені ознаки гендеру в контексті воєнних подій. У романі описано роль жінок, які вирушають на передову під час війни в

АТО. Авторка звертає увагу на те, як жінки, ризикуючи власним життям, виявляють сміливість та визначеність, щоб приймати активну участь у військових подіях. Це підкреслює необхідність переосмислення стереотипів щодо традиційних ролей гендеру.

Авторка детально розглядає психологічний вимір персонажів, зокрема жінок, які зазнали військових травм та втрат. В цьому контексті підкреслюється уразливість та сила духу героїнь. Книга також розглядає взаємини в родинах, де жінки мають важливу роль. Змальовуються внутрішні конфлікти та виклики, з якими вони стикаються, підтверджуючи, як війна впливає на структуру та функції сім'ї.

З опису відносин у родинах впливає певний конфлікт між традиційними гендерними ролями та новими реаліями воєнного часу. Авторка ставить під сумнів очікування, що покладаються на жінок, і підкреслює їхню різнобічність та здатність справлятися з непередбачуваними ситуаціями.

Коновалець також стикається з гендерними аспектами, пов'язаними з сексуальним та домашнім насильством. Один з аспектів – це зміна ролі жінок, які виходять з традиційного образу жертви та виявляють внутрішню силу в звільненні від токсичних стосунків.

Таким чином, «Все буде добре» відзначається детальним вивченням гендерних відносин та глибоким розумінням внутрішніх конфліктів та сил жінок, що долають випробування в умовах військових конфліктів.

Таким чином, сучасні гендерні дослідження активно висвітлюють роль жінок на війні. Західні феміністські роботи розширили звичні уявлення про жінок у час бойових дій, що поставили під сумнів ступінь захищеності «слабкої статі» з боку держави при вирішенні питань про війну та мир, оскаржили поширену точку зору про розподіл гендерних ролей. Останнім часом відбувається їх трансформація: крім жінок-матерей та хранительок вогнища з'являється все більше жінок-терористок та жінок, які беруть участь у військових діях нарівні з чоловіками. Така багатогранність жіночого образу під час війни показує парадоксальність ситуації: при об'єктивній зміні гендерних ролей

гендерні стереотипи залишаються стійкими, зберігаючи закладену в них пропагандистські навантаження.

Подібна ситуація, характерна як для зарубіжних, так і для вітчизняних гендерних досліджень, що говорить про необхідність подальшого вивчення питань, пов'язаних із гендерним виміром проблематики війни та безпеки у міжнародних відносинах. Як найбільш перспективні напрями у зв'язку можна виділити гендерні аспекти екологічної безпеки, роль гегемонної маскулінності в формуванні зовнішності сучасних держав, вплив технологічного чинника, зокрема нових військових технологій, на роль жінки на війні. Подібних робіт поки що об'єктивно мало як у вітчизняній, так і в зарубіжній міжнародно-політичній науці, і ці питання потребують спеціального висвітлення.

2.2 Аналіз уявлення про гендер в пострадянській Україні та його зміна в період війни: на матеріалі художніх текстів

У СРСР була створена своя комуністична ідеологія, головним принципом якої була можливість створення ідеального суспільства, де не існуватиме ні експлуатації, ні війн, ні соціальної несправедливості, де розцвітають добродійність та зникають всі форми соціальної нерівності.

Один із найважливіших лозунгів Жовтневого перевороту було звільнення жінок та встановлення повної правової та соціальної рівності статей. Цей переворот включав серйозну спробу раз і назавжди покінчити із статевою нерівністю та експлуатацією жінок.

Та варто зауважити, що реалізація цих ідеалів у практиці була складнішою і супроводжувалася великою кількістю внутрішніх та зовнішніх викликів. Незважаючи на позитивні зусилля в руху за гендерною рівністю в радянському суспільстві, були також аспекти, які залишали жінок в маргіналізованому положенні.

У творі «Нова мораль і робітничий клас» (1918) Олександра Коллонтай малює ідеал «нової жінки», поява якої обумовлена виникненням нової історичної ситуації. Для нового ідеалу вона обирає назву «незаміжньої жінки»: жінка перестала бути простим відображенням чоловіка. «Нова жінка» відводить любові те підпорядковане місце, яке вона займає у більшості чоловіків. Її життя не вичерпується любов'ю; в її душі живе запас запитів та інтересів, що роблять з неї «людину». В той же час це аж ніяк не означає проповіді аскетизму: вона не відрікається від свого «жіночого єства», вона не біжить від життя і не усуває від себе ті «земні» радощі, які дарує скупа на усмішки дійсність. Нова жінка стверджує себе не тільки як особистість, але і як представниця статі. Боротьба жінки проти однобокості сексуальної моралі – одна з найбільш яскравих рис сучасної героїні.

У роботі «Нова мораль і робітничий клас» Олександра Коллонтай описує ідеал «нової жінки», який виник в контексті радянського суспільства. Нова радянська жінка відзначається наступними рисами:

- **Самодисципліна замість емоційності.** Вона володіє здатністю до самоконтролю та розуміє важливість раціонального підходу до життя, замість емоційних виразів.
- **Збереження свободи і незалежності.** Нова жінка цінує свою свободу та незалежність і не прагне покірності та підпорядкованості чоловікові.

- **Затвердження індивідуальності.** Вона стверджує себе як індивідуальну особистість з власними думками, бажаннями та інтересами.
- **Право на «земні» радощі.** Вона відмовляється від лицемірності і не приховує своєї насолоди від життя, не обмежує себе у відчуттях та виразах своєї людської природи.
- **Боротьба за рівність у сексуальній моралі.** Нова жінка активно виступає проти однобічної сексуальної моралі та націленості на задоволення потреб однієї статі.

Ця ідея нової жінки відображає намагання радикальної зміни в сприйнятті жінок у радянському суспільстві, де їм буцімто надавалася можливість бути більш незалежними та рівноправними у порівнянні з минулими епохами. Радянська влада імітувала створення умов для реалізації цих ідеалів та забезпечення рівних прав жінок у всіх сферах життя.

Уявлення про гендеру пострадянській Україні були суттєво сформовані радянською ідеологією та соціальними нормами, які існували протягом декількох десятиліть після Другої світової війни. Деякі характерні риси уявлення про гендер в цьому періоді включають:

- **Традиційні ролі статей.** У пострадянському суспільстві були закріплені традиційні гендерні ролі, згідно з якими чоловіки були відведені ролі «годувальника» сім'ї і «захисника» країни, тоді як жінки були позиціоновані як «господарки» й матері».
- **Звуження можливостей для жінок.** У пострадянському суспільстві жінки мали доступ до освіти та праці, але їхні можливості були обмежені вибором професій, особливо на вищих рівнях керівництва.
- **Створення образу «сильної жінки».** У радянській пропаганді часто підкреслювалася ідея «сильної жінки», яка може працювати на виробництві й військовій службі, але в той же час

вона повинна залишатися «жіночною» і доглядати за дітьми та сім'єю.

- **Формальна рівність, але не фактична.** У пострадянському законодавстві ідея рівності статей була закріплена, але на практиці гендерна нерівність залишалася поширеною.
- **Стереотипи походження у масовій культурі.** У масовій культурі, включаючи кіно та літературу, часто відображалися стереотипи щодо ролей статей та соціальних очікувань.
- **Боротьба за права жінок.** Пострадянська Україна також була свідком активної боротьби за права жінок та гендерну рівність. Жіночі організації були активні в розширенні прав жінок та боротьбі з гендерною дискримінацією.

Після здобуття незалежності в 1991 році й зміни в політичному, економічному та культурному контексті України почалася поступова зміна уявлень про гендер та боротьба з гендерною нерівністю. Важливо підкреслити, що цей процес є динамічним і продовжується до цього часу.

Як зазначає І. Жеребкін, «на відміну від західного фемінізму, якому характерний підхід до проблеми гендерних стереотипів і жіночої ідентичності на основі принципу «жіночої і чоловічої неоднаковості», альтернативного принципу гендерної асиметрії і політикам сексизму, в сучасному українському русі переважає підхід до проблеми жіночої ідентичності, орієнтований не на поняття «різниць», а на поняття «іншого», за допомогою якого робиться акцент не на принципі автономності жіночого суб'єкта, а на особливому статусі жінки в українській культурі» [17, с. 200].

Таким чином, в рамках структури «жіночого» як «іншого» проблематизується не тема гендерної дискримінації, а роль ідеальної моделі «жіночого» і відповідності індивідуальної жіночої суб'єктивності цій моделі.

В Україні сьогодні такою моделлю «жіночого» як «іншого» Жеребкін називає модель українки – «Берегині», котра зображає українську жінку як берегиню домашнього вогнища і національних культурних цінностей, що

користується значним авторитетом в родині. Образ берегині підкреслює інший, відмінний як від російського, так і від західного, тип української політичної ментальності, «інших» традицій державності, де жінка ніколи не була пригнобленою.

Часто в медіа, пресі, літературі нав'язується думка, що українська жінка ще в часи Київської Русі була освічена, письменна, що презентується як небачене явище для решти країн Європи того часу; не забувається і період козаччини, коли за відсутності чоловіка в домі значну частину часу жінка нібито ставала впливовою фігурою в родині; та й загалом жінка завжди займала помітне місце в державі, в суспільстві загалом. Образ «Берегині» здається багатьом українським жінкам таким, що вдало виражає сутність українського первня: ім'я «Берегиня» носить низка українських жіночих організацій і видань для жінок.

Політика відіграє важливу роль у моделюванні способу життя суспільства і державного будівництва, діяльності державних і громадських інститутів. Гендерна політика є формою моделювання рівних прав і можливостей чоловіків і жінок відповідно до історичних потреб і процесу суспільного розвитку, реального статусу жінок і чоловіків, їх відносин, змін в них, рольових характеристик чоловіків та жінок. Вона включає і спроби політико-правового моделювання гендерної перспективи та здійснення напрямів гендерних перетворень в політико-правовій сфері життя українського суспільства.

Надзвичайно важливим для інтегрування гендерного підходу в українське суспільство є визначення у Законі основних напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

Війна та конфліктні ситуації можуть значно вплинути на уявлення про гендер в суспільстві. Україна не є винятком, і під час воєнних подій було помічено кілька ключових змін у гендерних уявленнях.

Факти свідчать, що ця війна не пропорційно впливає на жінок. Наприклад, жінки постраждали від гендерно зумовленого насильства, вимушеного переселення та пов'язаних із цим соціально-економічних наслідків, а також від збільшення обов'язків із догляду за тими, хто потребує.

Однак важливо визнати, що жінки є не лише вразливою групою або жертвами цієї війни. Кількість жінок в українській армії подвоїлася з 2014 року, і зараз жінки становлять п'яту частину збройних сил країни. Крім того, оскільки більшість чоловіків призовного віку не можуть покинути країну через воєнний стан, українські жінки стали видатними міжнародними адвокатами своєї країни. Жінки-журналістки та лідерки НУО активно проводять збори доказів воєнних злочинів, щоб допомогти забезпечити післявоєнне правосуддя. Інші жінки активно займаються волонтерством на передовій, надаючи гуманітарну допомогу постраждалим від війни громадам.

Автори художніх текстів бачили своє завдання в тому щоб, з одного боку, мати змогу досягнути дійсності, а з іншого – зберегти пам'ять на майбутнє покоління. Прозові твори були переважно автобіографічними або близькими до них. Незважаючи на загальне ідейне спрямування (засудження війни, боротьба за мир), твори відрізнялися стилем і тематикою. Автори використовували різні літературні жанри – оповідання, повісті, фейлетони, романи. Чоловіки в роботі найбільший акцент робили на солдатських буднях на передовій; засуджували несправедливість війни; про її братовбивчий характер; критикували владу.

Жіноча тематика не була центральною в чоловічих творах про війну. Головними героями були чоловіки в образах солдата, місцевого господарника, священика, учителя. Натомість героїнями постали жінки «другий план» як своєрідне тло, на якому розгорталися чоловічі історії. Найчастіше зображуються події в творі, котрі відбувалися в селі, тому їх героїнями були селянки різного віку.

Для конкретного аналізу уявлень про гендер в пострадянській Україні та їх зміну в період війни, можна розглянути конкретні твори, які відображають ці процеси. У творі «У війни не жіноче обличчя» Світлани Алексієвич можна відстежити, як війна мобілізує жінок та чоловіків, змінюючи їхні ролі та функції.

«У війни не жіноче обличчя» Світлани Алексієвич – це інтерв'ю із жінками, які брали участь у Другій світовій війні, яке дозволяє відчувати війну з жіночого погляду та виявити, як вона вплинула на їхнє життя, ролі та функції. У

своїй книзі Алексієвич розповідає історії жінок, які служили на фронті, були медсестрами, снайперами, робили тильну роботу, та інші, висвітлюючи різні аспекти їхнього досвіду війни. Вона дозволяє їм висловити свої думки, переживання та відчуття, які вони відчували під час війни.

Війна мобілізує жінок та чоловіків на різні ролі та функції через необхідність виживання та захисту. У книзі видно, як жінки були викликані взяти на себе ті обов'язки, які традиційно вважалися «чоловічими», внаслідок відсутності чоловіків на фронті або їхньої загибелі. Вони стикалися з викликами та труднощами, але водночас знаходили силу та визначали свою важливу роль у військовому конфлікті. Крім того, книга розглядає, як війна змінює погляди на життя та цінності жінок, які потрапили у військові події. Вона висвітлює внутрішні перетворення, що відбуваються в їхній свідомості, внаслідок власного взаємодії із стражданням та смертю.

Наважується жити всупереч суспільним уявленням про традиційну роль жінки й героїня роману Гаськи Шиян «За спиною». Життя Марти стає відображенням вибору і суперечностей, які сучасна жінка зазнає, виходячи за межі традиційних ролей. Її персонаж виграно в контексті складного соціокультурного фону, де суспільство змінюється, а стереотипи стають застарілими.

Марта походить із багатодітної родини, де батьки пройшли труднощі 90-х. Її успішна кар'єра в ІТ-сфері та високі заробітки є не лише заслугою, а й обережністю, що виникла з пережитого. Її сила волі і рішучість роблять її незалежною, дозволяючи собі розкривати нові горизонти.

Проте, коли коханий Макс вирушає на фронт, Марта стикається з внутрішнім конфліктом. Вона відмовляється від романтичних очікувань і вимагає від коханого більше, ніж традиційна роль «Ярославни». Її постійний внутрішній опір підкреслює її бажання не вписуватися в стандартні рамки. Спроби допомагати волонтерам виявляються складним завданням для Марти, яка відчуває непереборний конфлікт між своїми особистими цінностями і тим, що суспільство вважає «правильним» в цьому контексті.

Шиян вдало вбирає в роман реалії життя, дозволяючи читачеві відчутися неспокій та складність внутрішнього світу героїні. Марта не героїнка у класичному розумінні, але саме це робить її образ таким цікавим і відмінним від стереотипів. Таким чином, «За спиною» стає чесним відображенням сучасної жінки, яка шукає своє місце в суспільстві та розбиває традиційні уявлення про жіночі ролі.

В романі «Східний синдром» Юлії Ілюхи можна відстежити складний внутрішній світ героїнь, які виявляють силу та рішучість в умовах військових подій, але при цьому зазнають важких випробувань, зокрема у відносинах з чоловіками. Здавалося б, вони обрали шлях самотійності, але суспільні та особисті виклики роблять їхні історії надзвичайно складними та болісними.

Головний герой, Вася Супрунчик, розпочинає свою військову справу як реакція на суспільний тиск і очікування, що йому необхідно брати участь у війні. Проте за його власною спиною виявляється його дружина Аня, яка ставить перед ним вимоги та виразно підкреслює соціокультурні стереотипи чоловічості. Її слів можна розглядати як внутрішню боротьбу героїні за визнання свого права на самотійне життя та вільний вибір.

Однак у романі виокремлюється ще один аспект – трагічний досвід жінок, які опинилися в тісному контакті із сексуальним та домашнім насильством у відносинах. Юлія Ілюха простежує стежини цього внутрішнього конфлікту через історії Рити та Тані, які, попри внутрішні суперечності, знаходять силу звільнитися від токсичних стосунків. Роман ставить під сумнів стереотипні уявлення про «сильну жінку», показуючи, що справжня сила полягає не лише в опорі зовнішнім тискам, але й у внутрішньому протистоянні та визначенні власної ідентичності. Таким чином, «Східний синдром» розкриває глибинні шари жіночого досвіду під час війни, виокремлюючи важливі теми внутрішньої свободи, самореалізації та боротьби з насильством у відносинах.

Ці твори можуть стати ключовими для розуміння еволюції гендерних уявлень в Україні в різні періоди. Аналізуючи динаміку гендерних відносин у

художніх текстах, можна виявити тенденції та зміни в сприйнятті ролей чоловіків і жінок у різні історичні періоди, а також вплив війни на ці уявлення.

Під час війни традиційні гендерні ролі та ставлення можуть ще більше закріпитися або бути порушені. В Україні війна спонукала жінок взяти на себе низку нових ролей та обов'язків. Деякі з них і відображають традиційні гендерні ролі, і спростовують їх. Водночас кампанії з дезінформації в Україні використовують наративи про гендерні ролі та гендерну рівність для створення розколу, в тому числі шляхом дискредитації внеску жінок у подолання наслідків війни або досвіду жінок у цьому процесі.

В Україні, як і в інших країнах, медіа та комунікації відіграють ключову роль у забезпеченні того, щоб гендерні ролі та стереотипи не увічнювалися та не використовувалися в цілях дезінформації. Цього можна досягти ефективно вирішуючи гендерні питання, змінюючи дискримінаційне ставлення до гендеру та забезпечуючи простір і платформу для висвітлення потреб та інтересів жінок. Стереотипний, сенсаційний або такий, що не відповідає професійним та етичним стандартам, медіаконтент ризикує обмежити свободи жінок і посилити відчуття незахищеності та вразливості.

Висновки до розділу II

Отже, сучасні гендерні дослідження активно висвітлюють роль жінок на війні. Західні феміністські роботи розширили звичні уявлення про жінок учасниць бойових дій, що поставили під сумнів ступінь захищеності «слабкої статі» з боку держави при вирішенні питань про війну та мир, оскаржили поширену точку зору про розподіл гендерних ролей. Останнім часом відбувається їх трансформація: крім жінок-матерів та хранительок вогнища з'являється все більше жінок-терористок та жінок, які беруть участь у військових діях нарівні з чоловіками. Така багатогранність жіночого образу під час війни

показує парадоксальність ситуації: при об'єктивній зміні гендерних ролей гендерні стереотипи залишаються стійкими, зберігаючи закладену в них пропагандистське навантаження.

Подібна ситуація, характерна як для зарубіжних, так і для вітчизняних гендерних досліджень, говорить про необхідність подальшого вивчення питань, пов'язаних із гендерним виміром проблематики війни та безпеки у міжнародних відносинах. Як найбільш перспективні напрями у зв'язку можна виділити гендерні аспекти екологічної безпеки, роль гегемонноїмаскулінності в формуванні зовнішності сучасних держав, вплив технологічного чинника, зокрема нових військових технологій, на роль жінки на війні. Подібних робіт поки що об'єктивно мало як у вітчизняній, так і в зарубіжній міжнародно-політичній науці, і ці питання потребують спеціального висвітлення.

РОЗДІЛ III. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ У РОМАНІ В. МАРКУСА «СЛІДИ НА ДОРОЗІ»: ЕСТЕТИЧНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ

3.1. Стиль та мова твору: використання символіки, образів та мовних засобів для відображення гендерних тем

Тема російсько-української війни стала важливою і актуальною в сучасній літературі. Багато текстів, присвячених цій темі, написані письменниками-комбатантами (фр. *combattant*), які брали участь у бойових діях. Деякі з них

писали щоденники лише для себе і не планували видавати їх. Інші публікували свої записи в соціальних мережах, а деякі, такі як Валерій Маркус, почали писати про власний досвід після демобілізації.

Всі ці тексти є важливими, оскільки вони відображають глибокі авторські переживання та осмислення нового досвіду, пов'язаного з війною. Вони розкривають психологічні зміни, які відбуваються в учасників війни, і в більшій або меншій мірі є самоописовими.

Ці тексти можуть бути важливими для розуміння військового конфлікту, впливу війни на психіку людей та їхні переживання після повернення до цивільного життя. Література стає одним зі засобів вираження та способом обробки військового досвіду та травм. Ці тексти можуть бути дуже цікавими для читачів, які цікавляться темами війни, травми та впливом військових конфліктів на людей.

Валерій Маркус у своєму інтерв'ю для *YouTube*-каналу «Фантастичні українці» розповідає про процес написання свого роману «Сліди на дорозі». Він зазначає, що початок і кінець роману були заготовлені, але написання решти роману було вкрай складним процесом. Валерій Маркус відзначає, що під час написання він переживав всі ті події та емоції, які описані в книзі, і це глибоко вплинуло на стан його психіки. Він пояснює, що стан депресії, у якому він опинився, насправді допоміг йому писати, оскільки в цьому стані він відчував все яскраво та глибоко.

«Сліди на дорозі» стали результатом цієї рефлексії та глибокого пірнання в себе. Роман є своєрідною документацією подій, які відбувалися з автором, і містить багато реальних подій та документальних матеріалів, пов'язаних із зображеними подіями. Такий підхід робить роман «Сліди на дорозі» особливим у контексті комбатантської прози та допомагає читачам краще розуміти події та емоції, пов'язані зі військовим конфліктом.

Текст роману «Сліди на дорозі» можна умовно розділити на дві частини. Перша частина описує події до війни, коли головний герой, подібно до всієї країни, перебуває під впливом російської пропаганди і мислить відповідним

чином. Друга частина охоплює період війни, під час якого головний герой звільняється від шкідливих стереотипів та ілюзій.

У першій частині герой сприймає політику та події в країні з байдужістю. Він і більшість людей в Україні не відчують значущості політики та не виявляють активної громадянської позиції. Герой доходить до того, що йому мало хто важливий, і не багато цікавить політика.

Але коли головний герой дізнається про можливість відправити десантників в Київ для вгамування протестів, це стає для нього першим випробуванням. Ця новина викликає в ньому внутрішню боротьбу, адже він, як солдат, вихований в системі, що деградувала, повинен виконати свою функцію. Проте герой починає порівнювати ситуацію зі своїми дитячими спогадами і вбачає в корупції та зловживанні владою прогнилу систему. Ця свідомість веде його до рішення діяти людяно та відмовитися від виконання «наказу», підкреслюючи свою гідність та громадянську позицію.

Таким чином, роман «Сліди на дорозі» відображає внутрішню трансформацію головного героя, яка відбувається під впливом військових подій та ставить під сумнів стереотипи і уявлення, які він мав раніше.

Попри це, головний герой не може відразу повірити у факт нападу Росії на українські території. Деякі солдати настільки зіпсовані російською пропагандою, що готові перейти на російську сторону через обіцянку вищої зарплати. Також зустрічаються ті, хто обирає зраду, як, наприклад, Газа, який хизується отриманою «БМВ з ахренітельними дисками.»

Момент нападу росіян виявляється початком кризи, яка починає змінювати світогляд головного героя. Йому важко повірити, що уявлення росіян про українців ґрунтується на масі фейкових новин, а також власні уявлення про Росію виявилися неправдивими. Це викликає у героя особисту кризу і підштовхує його до перегляду своїх переконань.

Пізніше героя відправляють на фронт. На цей момент у нього ще немає патріотичних мотивів, але він відчуває задоволення від можливості брати участь у війні. Герой роману є воїном за покликанням, і війна сама знаходить його.

Герой відомий своєю відвагою та готовністю боротися. Роман «Сліди на дорозі» описує всю важкість життя в окопах та проблеми української армії того часу, але герой їх витримує мужньо, не скаржачись.

«Сліди на дорозі» можна визначити як антропологічний текст, який досліджує війну як особливий шлях становлення особистості. Роман розглядає війну як випробування, яке залишає не лише травму, але і змушує особистість розвиватися та рефлексувати над собою. Війна може бути шляхом до самопізнання та зміни.

«Сліди на дорозі» інтегрує війну в життя автора, роблячи її частиною його досвіду. Роман не обмежується описами військових подій, а розглядає вплив війни на особистість та її зміну. Через зіставлення різних частин роману виявляється контраст між життям у армії і на фронті. Війна розглядається як можливість для особистісного зростання та творчості. Війна в цьому контексті стає простором, де особистість виявляється та розвивається.

Автор роману намагається передати деталі військового життя. У романі відсутні військові віктимні коди. Навіть при описі тривалого вишколу на базі «Десна» де акцент зроблений на ламанні самоповаги та гідності солдатів, автор не позиціонує себе як жертву. Роман намагається передати реалії армійського життя з гумором та скепсисом, а не підкреслювати свою жертвовність.

У романі «Сліди на дорозі» розкривається один із аспектів деградації української армії, який був описаний і в інших літературних творах, наприклад, у «Точці нуль» Артема Чеха. А саме – це повна відсутність політичної та історичної складової у військовому навчанні. Військовики не отримують лекцій або дискусій щодо причин війни, історичного контексту чи політичних аспектів конфлікту. Всі ці питання залишаються на увагу військових або самовивчення. У такому контексті особливий інтерес становить образ українського військового, який виявляється без попереднього інтегрування в українську історію та політичний контекст. Він відзначається бажанням воювати, але його вибір не базується на політичному або історичному обґрунтуванні. З часом герой роману розвиває глибше розуміння ситуації та інтегрує історичний та політичний

контекст у свої погляди. Еволюція у використанні літери «Р» при написанні «Росія» відображає зміну його уявлень та поглядів на сусідню державу. Так вжите слово «Росія» з великої літери на початку роману, коли герой перебував під впливом російської пропаганди й радянщини, з початком війни, у другій-третьій частині стає писатися з маленької «росія». Еволюція однієї літери відтворює дуже важливу еволюцію в поглядах.

«Сліди на дорозі» є військовим романом, але він також вдосконалено відображає гендерні теми та взаємини між чоловіками та жінками під час воєнної дійсності. Ось деякі приклади використання символіки та образів у романі:

1. Символіка військового обладунку. В описах військового обладунку, зокрема у формі та військових приналежностей, можна виявити гендерні аспекти. Наприклад, порівняння між тим, як чоловіки та жінки ставляться до військових форм, може відображати соціокультурні ролі. Так, В. Маркус описує, що чоловіки часто отримують більш агресивні та маскулінізовані форми, тоді як жінки такі, які спрямовані на підкреслення їхньої жіночості чи обслуговування певних стереотипів.

2. Образи чекання та розчарування. Автор використовує образ чекання – дівчина героя, цей образ підкреслює, як війна впливає на родинні відносини та на життя жінок. Образ розчарування, герой планував на весну повернутися додому в Київ та зробити пропозицію, проте, у цей час був на бойовому виїзді і отримав смертельне поранення.

3. Образи розрухи та руйнувань. В описах військових дій та руйнувань можна побачити символіку розрухи та кризи. Це може бути використано для відображення руйнування традиційних гендерних ролей у воєнний час.

4. Символіка домівок та дому. Автор зображує дім як символ безпеки та стабільності. Його втрата або зруйнування може відображати втрату традиційних гендерних ролей і зруйнування сімейного благополуччя.

Роман вдається передати цю еволюцію через використання мови та стилістичних прийомів. Мова роману вражає своєю виразністю та лаконічністю. Вона органічно поєднує в собі різні стилістичні прийоми, включаючи сленг та

армійський жаргон. Розмовний стиль роману створює враження бесіди з читачем. Важливою особливістю тексту є відсутність «мови ненависті», яка часто притаманна військовій літературі. Роман уникає жорстких емоційних оцінок та залишає читачу можливість робити власні судження щодо дій та рішень персонажів у складних ситуаціях.

Використання діалогів у романі є важливим мовним засобом, який додає глибину та автентичність оповіді. Діалоги стають ефективним інструментом для передачі емоцій персонажів, відтворення говорів та відображення складних соціокультурних відмінностей. Діалоги в романі «Сліди на дорозі» дозволяють авторові створити автентичне мовлення персонажів, відтворюючи їхній сленг, діалекти та інші особливості мови. Це допомагає читачеві глибше відчувати ідентичність та етос кожного персонажа.

В. Маркус використовує діалоги, як важливий інструментом для передачі емоцій. Автор використовує висловлювання, тон та інші елементи мови для передачі внутрішніх переживань персонажів у воєнних умовах та відображенні соціального контексту персонажів. Наприклад, розмови між військовими можуть відображати їхні взаємини, ставлення до військових операцій та життя на передовій.

У романі діалоги виступають інструментом для розвитку сюжету. Вони дозволяють персонажам обговорювати важливі події, приймати рішення та взаємодіяти між собою, що сприяє розкриттю історії та додаванню напруги або драматизму.

Багатим у вжитку мовним засобом є і метафора. Метафори в романі є потужним мовним засобом для передачі складних емоцій, образів та абстрактних ідей. Приклад: «Його серце спалахувало, наче полум'я вогню, що обгортало кожен його вчинок. Він був вогонь, який розпалювався вже не тільки на полі бою, але й всередині його самого» [6, с. 125]. У цьому прикладі метафора вогню використовується для передачі страсті, рішучості та інтенсивності переживань головного героя.

Ще одним прикладом є метафора темряви: «Темрява впала на місто, наче невидимий покривало, ховаючи за собою всі сліди життя. Вона стала союзником ворога, що ховався в тіні, чекаючи на свій момент» [6, с. 150]. Тут метафора темряви використовується для відтворення атмосфери страху, невизначеності та загрози воєнного часу. Метафори допомагають автору створювати образи та атмосферу, які глибоко вражають читача та допомагають відчувати реалії воєнного часу.

Кожний епізод у книзі ретельно розроблений. Нічого не залишено на випадок. Навіть відсутність імен має свою мету. Це рішення призначене для створення у читача враження присутності. Письменнику важливо, щоб читач відчував себе на місці героїв, сприймав ситуацію їх очима. Відсутність імені може полегшити цей процес, адже ім'я може відволікати читача від цієї спроби ідентифікуватися з персонажем.

Сюжетні стратегії, такі як внутрішні монологи героїв, дозволяють авторові транслювати глибину думок та почуттів персонажів без прямого звертання до читача. Засоби, які використовуються, щоб передати внутрішній світ героїв, включають в себе внутрішню мову, емоційно заряджені діалоги, описи зовнішньої поведінки та реакцій, символи та метафори, а також стилістичні прийоми, які допомагають передати емоційний стан та внутрішній світ персонажів. Ці літературні прийоми слугують засобами для автора, що сприяють розкриттю внутрішнього світу героїв та передачі їхніх найглибших думок та емоцій.

3.2. Портрети головних героїв – як відображення гендерних стереотипів

Роман В. Маркуса «Сліди на дорозі» розглядає війну та національну ідентичність українців з незвичного ракурсу. Тут немає героїчного героя, який здійснює жертвний подвиг або гордо прагне до патріотизму. Це роман, що промовляє про внутрішній світ з величезною силою емоцій, наводячи на критичне й відверте мислення, яке часто залишається непоміченим, перебуваючи всередині. Він розповідає про бажання кожного йти своїм шляхом, навіть тоді, коли це відхиляється від очікувань близьких, друзів, або навіть від норм суспільства.

Головний герой – це втілення покоління, об'єднане в одній постаті: сильний, незалежний, але в той же час загублений і позбавлений внутрішньої цілісності. Самодостатній міленіал, він здобув все своїм власним зусиллям. Його внутрішню порожнечу від втраченого дитинства він заповнює матеріальними благами сучасного світу. Хоча він не є бунтарем, всередині нього триває боротьба із конформістським мисленням і загальноприйнятими поглядами. Цей внутрішній конфлікт змушує його розмірковувати: слід дотримуватись загальних правил, аби не виділятися, чи все-таки йти власним шляхом незалежно від усього навколо.

У художній літературі портрети героїв часто можуть відображати та підтримувати гендерні стереотипи, які існують у суспільстві. Так, у романі В. Маркуса «Сліди на дорозі» акцентовано увагу на відображенні стереотипних поглядів про українську армію.

До прикладу, коли головний герой потрапляє у лікарню, там він зустрічає майора у відставці, та описує його як військового зі значним досвідом, який пройшли через багато років служби. Він описує так: «...Один з них розмовляв особливою мовою, коли до фрази з п'яти слів додається сім матів. Та-ааа, він був справжнім військовим. «Армія без мата, як солдат без автомата». Цей афоризм, напевно, був вигаданий, щоб виправдати обмеженість ось таких майорів. Я нічого проти матів не маю, але мова, заснована на матах, свідчить про обмеженість і тупоголовість мовця...» [6, с. 144].

Одним з можливих недоліків роману «Сліди на дорозі» може бути обмежена розкритість жіночих образів. Жіночі персонажі здаються в романі обмеженими до контексту любовних стосунків із головним героєм, і їхні особистості не розкриваються в більш глибокому плані, включаючи їхню психологію та історію життя.

Деякі жінки у романі можуть бути відображені з негативними рисами, пов'язаними з патріархальними стереотипами або роллю, яку вони виконували в армійських структурах під час довоєнного періоду. Зазвичай ці персонажі представлені як носії цих стереотипів, і їхня роль зводиться до допомоги

чоловікам або наслідування негативної моделі поведінки, запропонованої чоловіками-командирами.

Важливо відзначити, що ця обмеженість жіночих образів не робить роман менш переконливим чи зворушливим. Проте більша розкритість та глибина жіночих персонажів могли б додати роману більше різноманітності та глибини, покращуючи загальний враження від твору.

Перша частина роману «Сліди на дорозі» розкриває особливий погляд на соціокультурну реальність України на початку незалежності, зокрема життя в провінційному місті. Життя в провінційному місті може відображати різні аспекти гендерних стереотипів в Україні. У романі відображені такі аспекти:

- **Розподіл ролей.** Діють традиційні гендерні ролі, де дівчина зображується відмінницею, розумною та гарною, а хлопець – зухвалим, впертий у собі, розбещеним батьками та вседозволеністю. Відображення проблем наркоманії та алкоголізму на прикладі дідуся та батька героя та терпеливих жінок – бабусі та мами.
- **Сексизм і стереотипи.** У провінційних містах може існувати більш виражений сексизм, де жінки піддаються стереотипам і обмеженням у соціальному та особистому житті. Наприклад, у романі дід головного героя відображений жадібним старим, який часто потурає їм квартирою, яка є лише його власністю, він мав високу посаду та заробляв гроші, був майстром-зварювальником на всі руки, бабуся ж зображена другорядною особою, яка займалась підробітками, плела вінки, шила дощовики, «аби прогодувати сім'ю».
- **Насильство щодо жінок.** В деяких провінційних містах насильство щодо жінок може бути більш поширеним, а жертви можуть стикається зі складнощами у пошуку допомоги та захисту. Так, герой з дитинства пам'ятає синці на тілі у бабусі.

Автор розглядає як проблеми, так і те, що надає психологічний порятунок людині в цих умовах. Це музика, книги, віра в себе та власні можливості, які допомагають пережити важкі моменти. Також, головний персонаж виявляє

схильність до колекціонерства, починаючи з нумізматики, і закінчуючи збиранням спогадів та світлин про війну. Ця особливість підкреслює інтерес до історії, який зберігається впродовж усього життя.

Зіставлення першої частини про дитинство з третьою частиною про війну надає можливість побачити, як саме дитячий досвід та реалії впливають на формування особистості у дорослому житті. Незважаючи на всі труднощі та перешкоди в дитинстві, людина завжди має можливість обирати свій шлях у дорослому житті.

Висновки до 3 розділу

Відображення гендерних проблем у романі може включати в себе естетичні прийоми, що допомагають читачеві ліпше розуміти і відчувати глибину гендерних конфліктів. Описи персонажів, ландшафтів та подій можуть викликати емоційну реакцію та поглибити розуміння гендерних тем. Роман відображає різні світогляди на гендерні питання, розкриваючи різні погляди персонажів на традиційні ролі, рівність, та сексуальну ідентичність. Це створює можливість для читача подумати та обговорити різні точки зору.

Автор використовує різні стилі представлення персонажів, відтворюючи їхні внутрішні конфлікти та еволюцію в умовах гендерних проблем.

Використання мовних засобів, таких як діалоги, метафори чи символіка, підсилює гендерні аспекти роману.

Проаналізувавши образи героїв, можемо сказати, що порівняння між першою частиною, що описує дитинство, та третьою частиною, яка розглядає війну, відкриває можливість розглядати, як саме дитячий досвід та реалії впливають на формування особистості у дорослому житті. Навіть незважаючи на усі труднощі та перешкоди, що виникали у дитинстві, людина завжди має можливість обирати свій власний шлях у дорослому віці.

Такий підхід дозволяє розглядати особистість як результат взаємодії дитячого досвіду та реалій війни, демонструючи, що, незважаючи на зовнішні впливи, існує потенціал для внутрішнього росту та самовизначення в дорослому віці.

РОЗДІЛ IV. ЖІНОЧА РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ В РОМАНІ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ

4.1. Відображення ментально-гендерної іншості Донбасу у романі

Концепція ідентичності відіграє важливу роль у розумінні коріння російсько-української війни та особливостей її художнього відображення. Саме категорія «гібридної», «розмитой» локальної ідентичності мешканців Донбасу є важливою в цьому контексті. Дарія Курення в своєму дослідженні щодо проблеми локальної ідентичності Донбасу визначає її природу так: «Мабуть, одним із ключових факторів кризи локальної ідентичності Донбасу є відсутність

традицій, що призводить до розгубленості, втрати орієнтації та непослідовності місцевих жителів у процесі прийняття важливих рішень. Цей відсутній елемент традиції породжує страх і невпевненість у сприйнятті сучасної ситуації» [25, с. 258].

Можна вважати, що ідентичність Донбасу – це надзвичайно специфічний психологічний утвір, сформований в унікальних історичних умовах. Тому для жителів інших регіонів України (а тим більше для глобальної спільноти) розуміння цієї ідентичності є певним когнітивним викликом. Це пояснює зацікавленість ЗМІ в розгадуванні «таємниць Донбасу», оскільки це, в теорії, може сприяти завершенню конфлікту.

Ментальна ідентичність Донбасу може бути розглянута як унікальне утворення, яке виникло в особливих історичних умовах. Ця специфіка ускладнює сприйняття для мешканців інших регіонів України, а тим більше - для глобальної спільноти.

Українська література, присвячена війні на Донбасі, далеко не завжди націлена на передачу нюансів ідентичності мешканців цього регіону. З тих, хто прагне це зробити, не всі досягають цієї мети. В цьому контексті особливу увагу привертає роман Тамари Горіха Зерня «Доця».

Багато українських творів, присвячених війні на Донбасі, не прагнуть передати складності та особливості ідентичності тих, хто там проживає. А ті, що намагаються це зробити, не завжди досягають такої мети. Через це роман Тамари Горіха «Доця» став популярним. Його вражаюча художня переконливість підкріплюється численними позитивними відгуками, включаючи ті від Оксани Забужко, яка підкреслює, що авторка створила нову героїню, яка не піддається сумнівам: героїню, яка має власний голос та вміє виступати за себе. Ростислав Семків описує роман як «глибокий, емоційно насичений, динамічний текст з мозаїчною структурою» [23].

Авторка цієї творчої роботи активно ставить перед собою завдання: «змусити якнайбільше читачів, котрі придбають цю книгу, пережити життя людей, що жили на Донбасі в той час, подивитися на ті події через їх очі». Для

досягнення цього великого завдання Тамара Горіха Зерня вдається до різноманітних наративних стратегій, які оприявнюють кожен аспект побудови оповіді.

У романі використовується «внутрішній погляд», який фокалізує події, що відбулися на Донбасі, такі як аварія на шахті імені Засядька 2007 року, Майдан та захоплення держустанов у Донецьку, катастрофа Boeing 777 2014 року тощо. Це дає кожному читачеві, хто не є мешканцем Донбасу, можливість порівняти цей «внутрішній погляд» із власним розумінням подій, яке формується переважно через ЗМІ. Це сприяє відчуттю безсилля українців, які відчують себе прив'язаними до України. У той же час, це також значно підвищує автентичність оповіді, роблячи її більш переконливою та достовірною. Художнє оформлення книги, зокрема включення шокуючих і відвертих фотографій з архіву Дмитра Муравського та обкладинка, на якій зображено замислений жіночий погляд, також відображають цей контекст.

У цьому творі жителі Донецька представлені в усій своїй різноманітності. Авторка показує різні типи людей, які опинилися в центрі конфлікту: від тих, що пасивно стежать за подіями, до тих, хто намагається втекти з міста, включаючи прихильників сепаратизму та активних захисників України.

Авторка не зводить мешканців Донецька до однозначних узагальнень, а намагається розібратися в їх мотивах, страхах, сподіваннях і розчаруваннях. Вона також розкриває, як пропаганда та маніпуляція з боку окупантів і їхніх прихильників впливають на мешканців та їх рішення.

Для Доці стало болісним розрив з тими, з ким вона колись жила в одному місті: «Вони вірили у правий сектор, бандерівців, чупакабру і десант марсіан. Києва нема, він лежить у руїнах. Американські диверсанти отруїли воду... Столична влада наказала підірвати шахти і затопити Донецьк» [14, с. 51].

Підйом протестів спричинив різницю в поглядах між людьми. Показуючи, наскільки швидко жителі східних областей повірили у брехливі факти, авторка розкриває війну як інструмент маніпуляції. Території східної України були обрані для створення так званих «народних республік» не випадково. Авторка

розкриває причини їхнього вибору через слова Тетяни: «Ми завжди тут були, як у при Україні, але здається, нам дивитися вікнами на чуже. Що там в вас? Кутя, колядки, вертеп, чи не так? І вишиванки, і мова, і традиції... Це для нас все ніби зелений виноград – хочеться й дратує» [14, с. 135].

Отже, той факт, що жителі Донбасу ніколи не відчували себе частиною України, став лакмусовим тестом для поширення ворожої пропаганди. Авторка у своєму творі достатньо докладно описує події, які траплялися у місті, розповідаючи про підготовку Росії до захоплення цих територій: вулиці заповнювались підозрілими особами, добре озброєні люди нападали на мирних демонстрантів, низькі соціальні шари населення були підкуплені, правоохоронці не реагували, так само як і обласні та міські адміністрації, а війська з'явилися в місті у потрібний момент.

У процесі розвитку сюжету навколо Доці утворюється група людей, яким вона довіряє та які готові боротися проти загарбників, а деяких вона ненавидить, наприклад, Марину, Комара, продавця з «eBay», який торгував обладнанням на обох фронтах.

Авторка роману вдається до збереження типових рис досвіду, зміцнюючи загальність описаного життя в «сірій зоні» Донбасу. Це відображається у другій важливій наративній стратегії — маніпулюванні локальною ідентичністю. Роман зосереджений на універсальності описаного досвіду для мешканців регіону, а в той же час — на зрозумілості цього досвіду для носіїв ширшої, національної ідентичності. При цьому головна героїня твору, за словами письменниці, навіть не наділена власним ім'ям, а лише прізвиськом «Доця».

Отже, для побудови «моста» між уявленнями, світосприйняттям жителів Донбасу та тих, хто мешкає в інших частинах України, авторка наділяє головну героїню твору подвійною ідентичністю. Незважаючи на те, що Доця провела ранні роки свого життя у Донецьку, вона виростила на Рівненщині. Приїжджаючи до Донецька вже як сформована особистість після закінчення школи, вона залишається напівчужою у цьому місті, оскільки сприймає реалії Донбасу через призму своєї іншомовності.

У романі «Доця» колективний образ жителів Донецька – складний та багатогранний. Авторка не займає позиції судді чи обвинувача, а намагається передати правдиву картину про те, що відбувається на сході України. Вона також акцентує увагу на тому, що, незалежно від політичних переконань і обставин, люди залишаються людьми з правом на любов, гумор, спогади та надію.

4.2. Особливості художнього втілення опозиції фемінність/маскулінність у романі

Українська письменниця Тамара Горіха Зерня, насправді народилася у 1976 році і є псевдонімом Тамари Анатоліївни Дуди. Її внесок у сучасну літературу став визнаним завдяки роману «Доця», опублікованому в 2019 році. Ця книга стала популярною серед читачів і отримала кілька престижних літературних нагород, включаючи «Книгу року BBC» у 2019 році та Національну премію імені Тараса Шевченка у 2022 році.

Тамара Горіха Зерня має філологічну освіту і працює як перекладачка з англійської мови. Крім того, протягом певного часу вона була волонтеркою на сході України і отримала відзнаки за свою активність у цій справі.

Особистий досвід авторки, її спостереження і свідчення очевидців сучасних подій в Україні значно вплинули на створення одного з найкращих прикладів української воєнної прози початку XXI століття. Роман «Доця» охоплює події Революції Гідності та початку війни на сході України.

Тамара Горіха Зерня відзначила, що її роман не можна визнати виключно «жіночим» в класичному або традиційному розумінні. Вона підкреслила, що чоловіча та жіноча проза взаємодіють і мають багато спільних аспектів. Основними цінностями є любов, вірність, відповідальність, відвага, гумор, іронія, самоіронія, адекватність та здатність впоратися з важкими ситуаціями. У таких обставинах стать не має великого значення, і головне - це розум, який є незалежним від статі.

Сучасні гендерні студії охоплюють широке поле досліджень у соціології, культурології, політології, літературознавстві та інших дисциплінах. Вони походять з феміністичної критики, а сьогодні також включають так звані «дослідження чоловіків» (*masculinities studies*), які зосереджуються на соціокультурних аспектах чоловічості. Застосування комплексних підходів гендерних досліджень до вивчення сучасної української літератури є дуже продуктивним, оскільки літературний текст вже давно розглядається не лише як «мистецький продукт слова», а стає «культурним текстом» (за словами С. Грінблат), який віддзеркалює актуальні суспільні та культурні тенденції і впливає на їх формування.

Гендерна тематика в сучасній українській літературі сильно переплітається актуальними політичними, соціокультурними та історичними чинниками. Серед них важливими є досвід колоніальної неволі, який суттєво вплинув на гендерні ролі та прагнення їх подолати. Також важливою роллю є драматичні події останніх років, які викликали «реабілітацію національних маскулінних образів» [15] а також перегляд патріархальних гендерних моделей.

У контексті глобальних зрушень у гендерній ментальності, які стали актуальними для України завдяки її активному включенню у світовий

політичний і культурний контекст, гендерна тематика в сучасній українській літературі стає ще більш значущою і актуальною.

Зараз великої популярності набула книга «Доця» Тамари Горіха Зерня, яка розповідає історію жінки з окупованого Донбасу, яка встала на захист України та боролася проти російських загарбників. Ця історія подає приклад незламного патріотизму та мужності і може бути порівняна з легендарною постаттю Жанни д'Арк, хоча в даному випадку не супроводжується мученицькою смертю святої.

Цей образ є яскравим прикладом того, як сучасна українська література відображає різні аспекти жіночої ідентичності та ролей, особливо в умовах війни та соціокультурних змін.

Героїня Доця виявляється важливим символом сили, вольового ставлення до життя та патріотизму в умовах війни. Її образ відстоює ставлення до жінок в суспільстві, які можуть бути незалежними, амбіційними і приймати рішення відповідно до власних цінностей і переконань.

Також важливо відзначити, що цей образ не є стереотипним і виправдовується контекстом війни та жертвності, що супроводжує її дії. Водночас, образ Доці залишається складним і змішаним, що відображає реалії життя та складнощі вибору для жінок в умовах воєнного конфлікту.

Цей образ також свідчить про еволюцію уявлень про жіночу роль та ідентичність в українському суспільстві, включаючи відмову від стандартних ролей, що покладаються на жінок, і активну участь у громадському та військовому житті.

Головна героїня, чия ідентичність захована за псевдонімом «Доця», виросла в регіоні, де бурштиновий промисел має свої коріння. Однак, коли їй було всього 17 років, вона опинилася в Донецьку, де жила її бабуся. Поступово це місто стало для неї другим домом. Її життя протікало в звичайних рамках: вона працювала касиркою, потім старшим продавцем у супермаркеті. Але в певний момент вона відчула, що їй потрібно більше від життя, ніж просто переживати його в бідності та важкостях.

Подібне освітлення, порівнюване з прикладами святих, перетворює все. Доця купує фарби та розпочинає малювати, а з часом, не маючи жодної спеціальної підготовки, вона розпочинає створювати високомистецькі вітражі та предмети для інтер'єру (навіть якщо це може здатися нереалістичним, в контексті агіографії це стає чудовим поворотом). Саме вона зближує працівників майстерні своїм талантом, і їй вдався успішний бізнес. Однак усьому кінець настав у 2014 році, коли Доця разом з обмеженою кількістю прибічників приєдналася до опору.

«Інсургентка, розвідниця і диверсантка», жінка, у житті якої немає романтики, чоловіка, дітей і сексу (навіть розмір грудей акцентується кілька разів як «нульовий»). Розуміючи, що можуть бути певні комплекси, пов'язані з цим, Доця спробувала пережити тілесні радощі з чоловіком на ім'я Віталік, але після цього дослідження вона залишилася байдужою до цього і підкреслювала: «По завершенні цього процесу я так і не зрозуміла – чому через ці рухи ми робимо такий шум? Чому стільки трагедій, стільки літератури цілком через це?» [14, с. 187]. Ненависть до окупанта абсолютно приглушила всі інші її почуття та потреби.

Ця слабкість перетворилася на силу, оскільки самотня, непримітна зовні й витривала жінка стала ідеальним воїном для партизанської війни. Її ненависть до окупанта була настільки надзвичайною, що її важко словами передати. «...Немає схимника, який так молився б у аскезі виснажливого посту, немає билини, яка б так мріяла про краплю холодної води в пустелі, немає сироти, яка б так тужила за материнськими руками, як Доця ненавиділа і прагнула агонії ворога» [14, с. 199].

Фактично, образ Доці є екстремальним виразом тих тенденцій, про які ми говорили раніше. Вона не боїться радикально змінювати своє життя та обирати заняття, які зазвичай вважаються нетрадиційними для жінок. Вона відкидає стандартні схеми одруження та створення родини, і не бажає бути сексуальним

об'єктом, повністю ігноруючи традиційні методи досягнення жіночої привабливості. Важливо відзначити, що вона не просто вирішує, з ким їй слід спати, але відмовляється від сексу взагалі.

Головний пафос цього роману полягає в тому, що героїня діє не для досягнення власного комфорту чи задоволення, а для вищої мети. І, хоча очевидно, що гранична аскеза, яку вона обирає, приносить їй велике задоволення і відчуття «сродності». Необхідно визнати, що образ незламної жінки-мстительки обов'язково повинен був з'явитися в сучасній українській літературі в часи війни.

Тамара Горіха Зерня зображує головну героїню як дівчину, яка має зовнішність аристократки. Вона виростає в середовищі, де відсутність материнської любові через смерть матері і батькове пияцтво залишають її відчуженою від світу і людей. Дівчина намагається знайти філософію життя у книгах і часто занурюється у світ читання. Такий спосіб відображення допомагає показати, що її переживання та погляди на світ формувалися через дефіцит материнської ласки і сімейні труднощі.

Авторка передає це через слова героїні: «Я себе пам'ятаю з дев'ятирічного віку. Все, що було до цього, було як незнайома земля, чистий аркуш, не забруднений нічим спогадами або образами. Десь там, у білому мареві минулого, залишалася мама. Мама повинна була бути, правда? Але в нашому домі про неї не говорили. На всі питання батько відмовчувався, тільки одного разу промовив, що звали її Марія і що вона померла молодою. Тепер, це правда чи ні, вже не перевірити. Можливо, я таки схожа на маму, бо батько був низького росту, плечистий, з помітним черевцем і ранніми залисинами. Я, навпаки, не стільки росла, скільки видовжувалася в усіх напрямках. У мене було все довге – ступні, пальці (я навіть як дитина рахувала всі фаланги пальців, завжди здавалося, що одна зайва), лікті, вуха, волосся» [15, с. 11].

Доця представляє весь волонтерський рух як образ покоління. Усі її дії – це результат добре обміркованих рішень, іноді вони стають рефлексією чи інстинктивними, але завжди керуються внутрішнім почуттям гідності та відповідальності за власних. Її близькими є друзі, родичі та, безперечно, українські військові, які захищають інтереси держави на її власній території. Тому героїня намагається підтримати і захистити їх навіть за ціною власного життя.

Все навколо змінюється. Немає патріотичного пафосу чи непідтверджених обвинувачень, але є відкриті очі, тверді переконання і віра в те, що справедливість відновиться. Головна героїня шокована загальною байдужістю суспільства до ситуації, що відбувається в самому місті та за його межами. У момент, коли місто зазнало агонії, реальні цінності людей розкриваються: для когось важливо зайти на побачення, для когось – переглянути футбольний матч, а хтось безтурботно вечеряє у місцевому закладі. Для Доці простір перетворюється на «величезного безжального звіра», якому «саме впорснули отруту в спинний мозок, і тіло звіра починає відмирати».

Сучасний український воєнний роман дає можливість кожному читачеві пережити історію звичайної дівчини, якій доводиться зіткнутися з низкою випробувань у житті, таких як рання втрата матері, революційні події, війна та втрата духовно близьких людей, однодумців та друзів.

Назва роману «Доця» має особливий смисл, оскільки багато персонажів у творі починають називати головну героїню «Доцею», виражаючи свою глибоку симпатію та підтримку до неї. Вона є справжньою донькою України, яка віддана національним цінностям і готова пожертвувати для блага країни і її людей. Незважаючи на відсутність щастя у коханні, вона відзначається своєю натхненною місією боротьби за свободу та незалежність, аби врятувати свою рідну землю. У символічному сенсі, вона є нащадком Марії і втіленням національного духу.

Саме «Доця» звучить ніжно, ласкаво і має в собі привітну батьківську турботу. Це ім'я, яким бабуся (мати по батькові) звертається до головної героїні, і яким її називають учасники воєнних подій, а також її друг Борисович. «Доця» втілює в собі різні ролі, включаючи жінку-рятівницю, жінку-мисткиню, жінку-воїна та жінку-матір. Ці різні образи в одній особі роблять її цікавою і складною. Авторка не надає їй конкретного імені, що додає роману додаткової загадковості та зацікавлення. Разом з «Доцею» читач переживає вибухи снарядів, контузії та втрату дому, які символізують події, які відбуваються сьогодні на всій території України.

Висновки до 4 розділу

Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня дозволяє читачеві зануритися в реалії війни через призму жіночого досвіду. Авторка вдало висвітлює не лише фронтові події, але і внутрішні переживання жінок, що залишилися вдома.

Аналіз роману підкреслює роль жінок як сильних та витривалих особистостей. Вони виявляють неймовірну силу у зіткненні з випробуваннями війни, демонструючи вищі форми виживання та відданості сім'ї.

Розгляд різних персонажів у романі вказує на велику варіативність жіночого досвіду війни. Кожна героїня взаємодіє з війною по-своєму, що дозволяє авторці висвітлити різноманітні аспекти жіночого життя в умовах конфлікту. Роман наголошує на важливості емоційного розкриття та

внутрішнього світу жінок під час війни. Авторка вдало вписує глибокі емоції та психологічні аспекти в жіночий образ в рамках воєнного контексту.

Отже, роман Тамари Горіха Зерня «Доця» вирізняється тим, що він ставить під сумнів традиційний погляд на війну через жіночий образ, розкриваючи багатогранність та глибину впливу воєнних подій на жіночий досвід. Усі ці аспекти дозволяють вважати розділ про жіночу рецепцію війни в романі «Доця» значущим і збагаченим, а також підкреслюють важливість розуміння воєнної теми через призму жіночого досвіду та погляду.

ВИСНОВКИ

Отже, можемо підвести загальні підсумки нашої роботи і стверджувати, що всі поставлені цілі і завдання, були повністю розглянуті і детально проаналізовані. Ми провели огляд наукових джерел за даною темою та дійшли до висновку, що ця тема набуває актуальності теми цього дослідження. Спираючись на вище розглянутий матеріал по темі дослідження, можна підсумувати найбільш важливі аспекти.

Проаналізовані теоретичні ідеї та підходи, що досліджують явище гендеру в літературі. У контексті вітчизняного літературознавства, поняття гендера отримало значний вплив, розширюючи область тлумачення та розуміння текстів. Гендерні студії стали важливою складовою, допомагаючи не

лише в аналізі літературних творів, а й в осмисленні суспільних, культурних та історичних контекстів.

Підхід гендерної критики дозволяє проаналізувати, як поняття статі, статевої ідентичності, а також соціокультурних очікувань і ролей відображені в літературі. Це розширює усвідомлення про взаємодію літературних текстів з гендерними конструкціями та відкриває можливість для ретельного вивчення жіночої та чоловічої перспектив у творчості.

Гендерне тлумачення літератури допомагає розкрити приховані сенси, виявити стереотипи та конвенції, що регламентують ролі статей у суспільстві. Цей підхід розширює наше розуміння літературних творів та сприяє глибшому осмисленню соціокультурного контексту, в якому вони виникають.

Нами було досліджено, що гендерні стереотипи у воєнний період виявляються у формуванні певних очікувань щодо ролей чоловіків та жінок у суспільстві, особливо у контексті рівності, кар'єри та військової служби. Війна часто підсилює стереотипи, які стосуються статевої ролі та очікувань, пов'язаних з гендером.

У пострадянській Україні гендерні стереотипи визначали роль чоловіків і жінок в різних сферах, від кар'єри до побуту. Проте, війна вплинула на ці уявлення та динаміку змін у гендерній перспективі. Жінки та чоловіки у воєнний час можуть переглянути та переосмислити свої ролі, адаптуючись до військових реалій, що може призвести до розчинення традиційних гендерних стереотипів.

Під час війни статеві ролі стають більш гнучкими та змінними, оскільки обставини вимагають адаптації та зміни у гендерних очікуваннях. Це створює новий контекст для переосмислення гендерних ролей та сприяє поступовому розширенню границь традиційних уявлень про гендер в суспільстві.

У романі В. Маркуса «Сліди на дорозі» ефективно використовуються жанрово-стильові особливості для відображення гендерних проблем. Цей твір вирізняється своєю здатністю відтворити естетичні та світоглядні аспекти гендерних проблем у складній формі та за допомогою специфічного стилю.

Автор вдало поєднує естетичний підхід та світоглядні аспекти, створюючи особливу атмосферу та асоціації для читача, які допомагають більш глибоко відчувати гендерні проблеми. Стильові засоби, такі як образи, метафори, символіка, а також манера подання героїв внесли свій внесок у розкриття гендерних проблем, дозволяючи читачам зануритися у внутрішній світ героїв.

Структура роману його стилю, а також спосіб ведення повісті за допомогою специфічних жанрових характеристик узгоджуються з метою розкриття гендерних проблем. Завдяки цим жанрово-стильовим особливостям, роман стає ефективним засобом для розгляду та аналізу гендерних питань у сучасному літературному контексті.

Твір «Доця» Тамари Горіха Зерня істотно розкриває жіночий погляд на війну, в якому відтворені важливі аспекти жіночої рецепції конфлікту. Авторка майстерно створює образ героїні, яка переживає війну, використовуючи різні стилістичні прийоми.

У романі зосереджено увагу на внутрішньому світі жінки, яка переживає війну, відображаючи не лише зовнішні страхи та труднощі, а й внутрішні боротьби, прагнення та сподівання. Різноманітні наративні прийоми, такі як внутрішні монологи, діалоги та символіка, допомагають передати складні емоційні стани жінки під час війни.

Крім того, звернення до жіночого внутрішнього світу дає можливість висвітлити біль, тернистість, але й силу жіночого досвіду в умовах війни. Це робить твір значимим для аналізу та розуміння ролі та впливу жінок під час воєнних конфліктів, підкреслюючи їхню внутрішню силу та непересічність в умовах стресу та небезпеки.

Отже, в сучасній українській літературі романи Тамари Горіха Зерня та В. Маркуса створюють не лише історії війни, але й глибокі портрети внутрішнього світу персонажів. Це особливо актуально в контексті гендерних вимірів, оскільки дозволяє уникнути стереотипів та висвітлити різні обличчя війни з жіночої та чоловічої перспективи.

Романи відображають складний вплив війни на життя та психологію героїнь та героїв, демонструючи різні гендерні відмінності у сприйнятті конфлікту та його наслідків. Такий підхід допомагає відобразити велику палітру емоцій, внутрішніх конфліктів та різноманіття реакцій на воєнні події.

Показуючи війну очима жінок та чоловіків, автори створюють багатопланові образи, що надають реалістичність і глибину поданому військовому конфлікту. Гендерні виміри війни, розглянуті в літературі, є значущими для розуміння ролі статевої приналежності у воєнному конфлікті, розвитку характерів та взаємин між персонажами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. BBC News Україна. Тамара Горіха Зерня, авторка книжки «Доця»: інтерв'ю Ользі Герасим'юк, 2019. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y7GRdRIuoU> (дата звернення: 20.10.2023).
2. Tickner, J. A. (1988). Hans Morgenthau's principles of political realism: A feminist reformulation. *Millennium: Journal of International Studies*, 17(3), 429–440.
3. Агеєва В. Гендерна літературна теорія та критика. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / відп. ред. М. Скорик. Київ : К.І.С., 2004. С. 426–445.

4. Агеева В. Жінка-читач і жінка-автор у постсоцреалістичній літературі: [творчість О. Забужко, Є. Кононенко, Г. Пагутяк, С. Касьянової] // Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ, 2003. С. 277–284.
5. Агеева В. Гендерна літературна теорія та критика. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / відп. ред. М. Скорик. Київ : К.І.С., 2004. С. 426–445.
6. Ананьєв В. Сліди на дорозі. Кам'янець-Подільський, 2020. 376 с.
7. Бажан О.М. Кореляція феміністичної та гендерної критики як різновидів новітнього літературознавства. Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць / Київський ВПЦ університет. Київ, 2012. Вип. 16. С. 152–163.
8. Бакунін О., Нікуліна А. «Все буде добре». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/vse-bude-dobre.html>. (дата звернення: 10.10.2023).
9. Бутрімова У. Жінка в зображенні сучасних українських авторів. URL: <https://chasopys-rich.com.ua/2022/06/11/acta-studiosa-улянабутрімова-анна-вознюк-софія/> (дата звернення: 10.10.2023).
10. Валерій Маркус. Про створення книжки «Сліди на дорозі». Повне інтерв'ю «Фантастичним українцям»: URL: <https://youtu.be/wsGo5jN1Klk> (дата звернення: 20.10.2023).
11. Всеукраїнська мережа осередків тендерної освіти: комплексний підхід до впровадження тендерної рівності // Гендер в деталях, 30 травня 2017 року. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vseukrainskamerezha-oseredkiv-gendernoi-osviti-kompleksniy-pidhid-dovprovadzhennya-gendernoi-rivnosti-134116.html>. (дата звернення: 20.10.2023).
12. Гендерна освіта в Україні: витоки та історична перспектива // Тендер в деталях, 19 жовтня 2017 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/season->

- topic/osvita-i-prosvita/gendernaosvita-v-ukraini-vitoki-ta-istorichna-perspektiva-134196.html. (дата звернення: 20.10.2023).
13. Герасименко Н. Особливий погляд (огляд романів українських письменниць про події Революції Гідності та війну на Сході України). Слово і час. 2018. № 7. С. 24–35.
 14. Горіха Зерня Т. Доця: Роман. Київ: Білка. 2019. – 284 с.
 15. Грудка О. Доця. Krytyka. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/dotsia> (дата звернення: 20.10.2023).
 16. Гендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи. Київ : ПРООН, 2003.
 17. Дороніна Т.О. Гендерний напрямок у літературознавстві: теоретико-методологічні основи та практика інтерпретацій. Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій / відп. ред. К.М. Левковський; наук. ред.-упор. С.П. Юдіна. Київ, 2005. С. 283–351.
 18. Жеребкин С. FeminaPostsovietica: Гендерные стереотипы в украинской политике и литературе // FeminaPostsovietica. Украинские женщины в переходной период: от социальных движений к политике. Харьков: ХЦГИ, 1999. с.297
 19. Жеребкина И. «Кто боится феминизма» в бывшем СССР? // FeminaPostsovietica. Украинские женщины в переходной период: от социальных движений к политике. Харьков: ХЦГИ, 1999. – С.39 2
 20. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. (дата звернення: 10.10.2023).
 21. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
 22. Золотухина О. Гендерные исследования. Психологизм в литературе : пособие / ГрГУ им. Я. Купали. Гродно, 2009. URL:

- http://ebooks.grsu.by/psihologism_lit/index.htm (дата звернення: 11.10.2023).
23. Інтерв'ю із Світланою Оксамитною про академічний фемінізм і гендерну соціологію // Безстрашні: вони творять фемінізм в Україні, Гендер в деталях, 13 березня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/intervyyi-ig-vUIHapoyn-oxatbnoyn-pro-akabeticitpiy-Ietipit-igendernu-sotsiologiyu-134425.html> (дата звернення: 20.10.2023).
24. Інтерв'ю із Тамарою Гундоровою про феміністичну тематику в українській літературі // Безстрашні: вони творять фемінізм в Україні, Гендер в деталях, 7 травня 2018 р. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/intervyyu-z-tamaroyu-gundorovoyu-pro-femnistichnu-tematiku-vukrainskiy-literaturi-134482.html> (дата звернення: 12.10.2023).
25. Ірена Карпа «Добрі новини з Аральського моря». URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Karpa/Dobri_novyny_z_Aralskoho_moria/. (дата звернення: 16.10.2023).
26. Коцарев О. „Доця”: пригодницький роман про війну, який „проситься” в серіал. URL: https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_prosyts_a-99927/ (дата звернення: 20.10.2023).
27. Куренная Д. „Ми з моєю героїнею свідомо переїхали в Донецьк” — авторка книги року BBC Тамара Горіха Зерня, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30324618.html> (дата звернення: 20.10.2023).
28. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). Киев : ВИПОЛ, 1999.
29. Левченко К. Навіщо нам гендерна освіта? // Повага, 24 серпня 2019 р. URL: <https://povaha.org.ua/navischo-nambepbepna-ozuyia> (дата звернення: 20.10.2023).

30. Левченко К. Гендерне тяжіння. Київ : Фоліо, 2019.
31. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017.
32. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ Комора, 2018.
33. Павличко С. Фемінізм / упор, та передмова В. Агеєвої. Київ : Основи, 2002.
- 34.Петренко Т. Ісусе, синку: „Доця” як месія з Донбасу. URL: <http://www.chytomo.com/isuse-synku-dotsia-iak-mesiia-z-donbasu/> (дата звернення: 20.10.2023).
- 35.Плахотнік О. Гендерної рівності тернисті шляхи... // Информационно-просветительскоеиздание «Я». 2006. № 3 (15). С. 2-5.
- 36.Рябченко М. Жанрова різноманітність воєнної прози в сучасній українській літературі. *Najnowszaślowliańskaliteratura i kulturapopularna. Figury swojskości i obcościwspółczesnegoświata w literaturze i kulturzepopularnejkrajówślowliańskich*. 2019. С. 277–289.
- 37.Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі:жанрові та художні особливості. Слово і Час. 2019. № 6.
38. Смоляр Л. О. Становлення Гендерної освіти в Україні // Основи теорії Гендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004.
39. Соломія Павличко: «Фемінізм - непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» / / День, 13 червня 1998 року. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/solomiya-pavlichkofeminizm-nepoganiij-instrument.html> (дата звернення: 10.10.2023).
- 40.Тамара Горіха Зерня : “Я дуже хочу, щоб наші письменники знову й знову поверталися до теми війни”: URL:https://lb.ua/culture/2020/08/16/464002_tamara_goriha_zernya_ya_duzhe_hochu_sh_chob.html(дата звернення: 20.10.2023).
- 41.Улюра Г. «Доця»: Коли жінка убиває. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html (дата звернення: 20.10.2023).

42. Улюра Г. Теоретико-методологічні засади гендерних студій з літературознавства. Гендерні студії в літературознавстві : навчальний посібник / ред. В.Л. Погребна ; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2008. С. 6–20.
43. Черногуз Я. Війна, що робить тебе вільним: «Сліди на дорозі» Валерія Ананьєва. URL: <http://litakcent.com/2019/02/19/viyna-shho-robit-tebe-vilnim-slidi-na-dorozi-valeriya-ananyeva/> (дата звернення: 21.10.2023).